

B

E c o n o m i q u e

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING

Vid definitiv flyttning återsänds
försändelsen med nya adressen på
baksidan (ej adressidan).

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Returadresser:

SVERIGE
Hälsinglands museum, Storgatan 31,
S-824 30 HUDIKSVALL.

NORGE

G Sør-Reime, Salvågegata 9,
N-4006 STAVANGER.

DANMARK

P Grau Möller, Egevej 1,
Nr. Lyndelse, DK-5792 ÅRSLEV.

Palautukset:

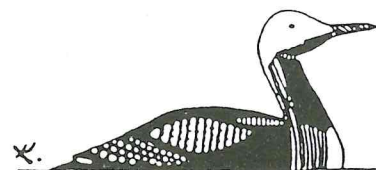
FINLAND
M Karlsson, Landskapsstyrelsen,
PB 60, SF-22101 MARIEHAMN.

NY MEDLEM - GLÖMSK GAMMAL?

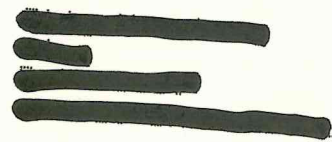
KONTINGENTEN !
Har ni inte betalat för 1996?
Gör det !

Belopp finns på sidan 27
postgironummer nedan:

Danmark,
c/o Per Grau Möller
nr 8 96 50 80
Norge, c/o Geir Sør-Reime
nr 08014511432
Finland,
c/o Liisa Eerikäinen
nr 1099 421
Sverige,
c/o Maria Nyman-Nilsson
nr 77 52 09-0

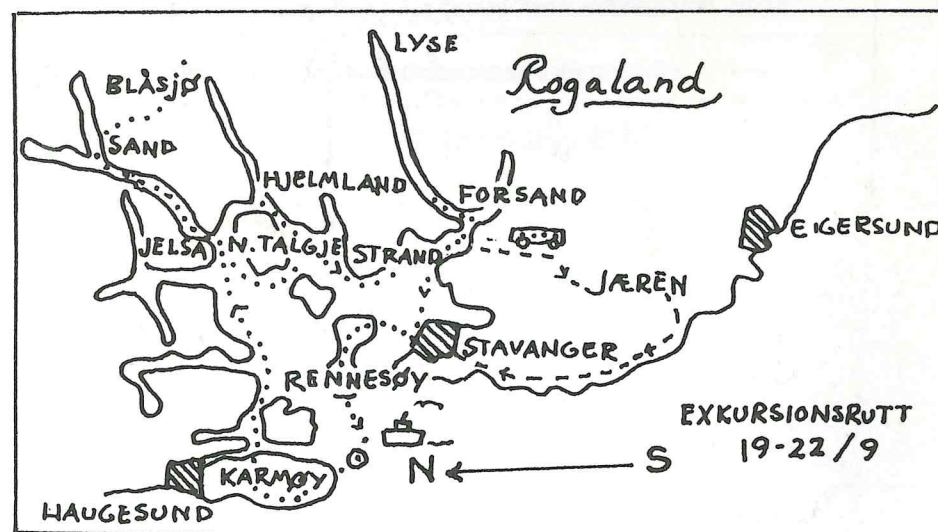
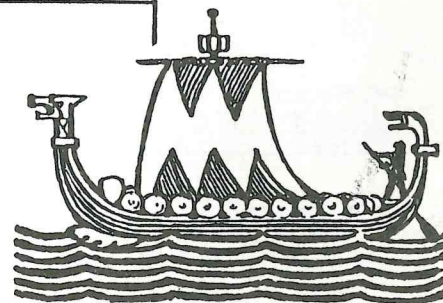
Samhall Dale, Hudiksvall

ÅRSMØTE Rogaland

D a g o r d n i n g

1. Årsmötet öppnas.
2. Val av mötesfunktionärer.
 - a Ordförande.
 - b Sekreterare.
 - c Två protokollsjusterare.
3. Godkännande av dagordning.
4. Mötets behörighet.
5. Information och meddelanden.
6. Styrelsens årsberättelse.
7. Bokslut och revisionsberättelse.
8. Fråga om styrelsens ansvarsfrihet.
9. Nästa års medlemsavgift.
10. Behandling av inkomna förslag/skrivelser.
11. Val av styrelsemedlemmar (på två år).
12. Val av revisorer och revisorssuppleanter.
13. Val av ledamöter i valberedningen.
14. Nästa årsmötesarrangemang.
15. Övriga ärenden.

LOMMEN

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

17 * Augusti 1996

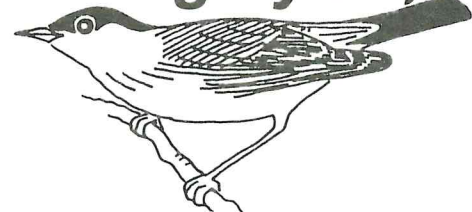
Nedre Strandgt, Stavanger
Einar Hedén, 1982

Innehåll:

- * Kulturmiljøet i landskabet * Natur- og kulturforhold i Rogaland * Vikingfylket *
- * Løveng - danske høenge med træer * Musta Naamio * Årsmøte 1996 *

ISSN 1102-6553

Vikingafylke, höängar med träd och annat

Även detta nummer har några tämligen kompakta texter. Främst kan uppsatsen om danska lövängar uppfattas så - särskilt av dem som inte har danska som modersmål.

Jag uppmanar: Läs! Och ge inte upp. Snart är du fångslad och förundrad över Eilers fantastiska dektivarbete i kulturlandskapet. Hans förmåga att lägga samman till synes helt omaka pusselbitar och måla upp scener från ett Danmark som man väl trodde vara för alltid försvunnet. Beundra hans breda kunskap som gör det möjligt att kombinera kulturhistoria och naturvetenskap och arkivens dokument med vad det levande landskapet visar.

Ett helt fantastiskt stycke. Vi gratulerar oss till att få publicera det. Och vi är först. Tack Eiler!

Årsmötet står för dörren, och med det sedvanligt seminarium med tillhörande exkursioner. Som en liten försmak av vad som kan upplevas finns en hel rad artiklar om Rogaland. De ger introduktion till en del av besöksmålen.

Jag uppmanar: Läs! Kommer du med på exkursionerna, så har du en förkunskap som gör upplevelsen av landskapet mycket rikare. Kommer du inte med, så vet du i alla fall något om det du går miste.

Maten hör också till kulturlandskapet. Men matsedeln har inte offentliggjorts än. Jag har dock hört och sett Geir Sør-Reime beskriva en del rätter. Det lovar gott!

Vår mat ombord på Gamle Säten verkar stämma dåligt med vad generationer av norska sjömän undfagnats med. De gav smeknamn som ännu lever i folkminnet.

En klassiker är fiskbullar som fortfarande kallas *Stavangeræg* och syftar på en av den norska fiskerinäringens klassiker. Lapskojs var en anrättning med kött hoprört med potatis. Köttkvaliteten var inte alltid den bästa. Något som kan förklara benämningen "*Kabelgarn*", med syftning på trådarna i tågvirket. "*Jungmansglädje*" var en söt, krämig efterrätt med sviskon.

Inbjudan till årsmöte med begivenheter har gått ut i särskilt brev. Har du missat den, och vill vara med, så ta kontakt med Geir och hör om det finns någon somtvingats lämna återbud. Adress finns på sista insidan.

Kostnaden kan tyckas hög, men det är väl använda pengar.

Det finns också immateriella kulturlandskap. Ett slag av sådana har etablerats det senaste seklet. De som levandegörs i tecknadeserier. Nu har tiden kommit för en presentation av Bengalis fantastiska djungel, som fyller 60 år i år. I den hittar vi bl a Fantomet eller Musta Naamio.

Vi hyllar även en annan tecknad sextioåring - Klot Johan. Han är lika odödlig som Den Vandrande Vålnaden. Skaparen - Torvald Gahlin - har hyllats tidigare.

Vi måste ställa över sidorna med litteratur om kulturlandskap denna gång. De återkommer, och återkom du också med lästips.

Vi får dock en recension av en bok om svenska lantraser. Läsning av den kan tjäna som första upptakt till näst nordiska seminarium i förbundets regi. Det är en uppföljning av seminariet på Julita hösten 1994 om äldre tiders odling och bevarande av ogräs, gamla grödor och trädgårdsväxter. Nu, sommaren 1997, kommer det att handla om äldre husdjursraser. Vårdland denna gång är Danmark.

Som utlovades i förra LOMMEN är rapporten från Julitaseminariet färdig. En mycket innehållsrik bok på ca 180 sidor. Föreläsare, deltagare och bidragsgivare får nu sina utlovade exemplar. Därefter kommer vi att prissätta boken och gå ut med erbjudande om förvärv.

Det nordiska seminariet i Skåne tillsammans med läns museet i Kristianstad är lyckligen genomfört. Det var allmänt uppskattat och många värdefulla aspekter på bevarande av värdefulla kulturlandskap framfördes. En dokumentation håller på att göras. Den kommer ut snabbare än den från Julita. (Ett skäl för detta är att vi inte har råd att göra den så genomarbetad.) Förbundet och museet kommer också att med ledning av slutdiskussionen lämna en gemensam rekommendation till bl a de nordiska regeringarna.

Sektorssamverkan, helhetssyn på kulturlandskap och skyddsinstitut för odlingslandskap liknande engelska nationalparker eller svenska nationalstadsparker, var några ledord som nämndes i sammanhanget.

Det talades också om att göra en praktisk studie av ett samnordiskt skyddsvärt område där olika former för samverkan kan testas.

Lämpliga områden för en sådan nordisk pilotstudie kan exempelvis sökas i finnbygderna kring gränsen mellan Norge och Sverige eller i de delar av Sverige som präglats av dansk kultur. Tornedalen kan också vara intressant i sammanhanget.

De norsk-svenska finnbygderna är i sammanhanget särskilt intressanta eftersom det i ett gränsland mellan två länder gäller att ta vara på en kultur och ett landskap som skapats av ett tredje lands folk.

Anette Schou behandlar i sin artikel miljöarbets tredje dimension: KULTURMILJÖN. Hon gör det utifrån de erfarenheter hon fått i sitt arbete inom Nordisk Ministerråd. Hon hävdar att förståelsen för de his-

toriska värdena måste stärkas och att ett bra sätt för detta är ett ökat nordiskt samarbete. Här kan ett pilotprojekt av det slag som föreslagits vara ett sätt att komma vidare.

Apropå samarbete har Lena Bergils, vår ordförande, varit i Wien och bl a exkurerat tillsammans med dr Arthur Spiegler, chefstjänsteman på Austria Nostra, en nationell gren av Europa Nostra. Verksamheten har mycket gemensamt med vårt förbunds inriktning.

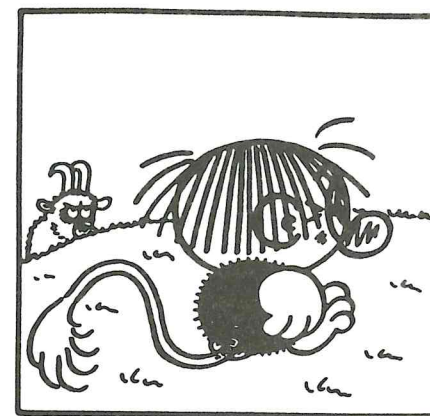
Exkursionen behandlade Österrikes kulturregioner och karaktärslandskap. De senare omfattar åtta stycken och under en dagsrunda med Wien som utgångspunkt, kunde sex av dem studeras

I Wien deltog Lena också i UNESCO:s expertmöte, European Cultural Landscapes of Outstanding Universal Value.

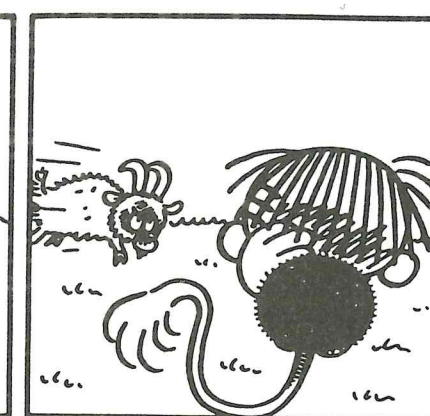
För nordiskt vidkommande är det intressant att notera att det stora "vildmarksområde" i norra Sverige och Norge - med Sjaunja, Sarek, Padjelanta och Blåmannsisen som kärna - som föreslås som världsarvsområde, i detta sällskap sågs som kulturlandskap med exempel på rennäringens karaktärsmiljöer.

Annars sågs den träkultur, som så väl exponeras i äldre byggnadstradition, som det mest typiska och bevarandevärda i våra länder. Till träkulturen hör självklart hanteringen av utmarkernas, skogens, resurser.

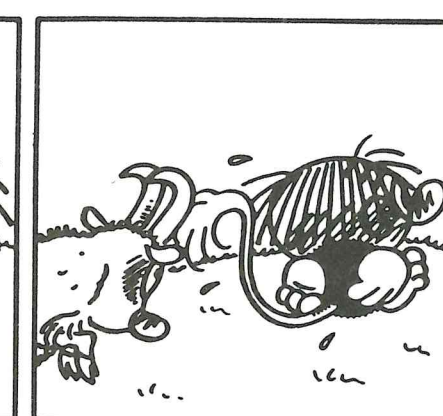
KLOTJOHAN av Torvald Gahlin

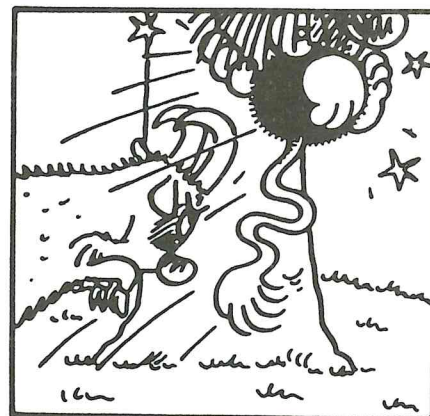
När Klot Johan i förrgår spatserade i en grönskande hage fick en lömsk och lågsinnad bock

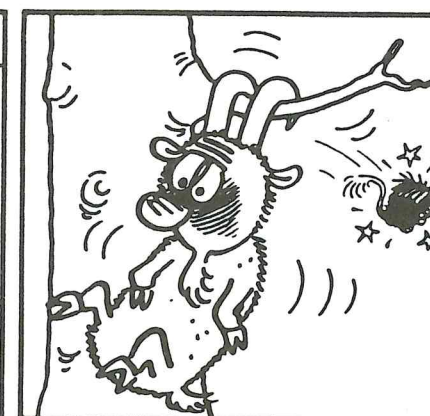
syn på honom. Bocken bestämde sig för att vara otrevlig mot Klot Johan och kom hastigt

skubbade i övervägande onda avsikter. Klot Johan blev mycket orolig och gnodde i väg

mot ett träd för att klättra upp i det. Men strax vid trädet hann bocken upp Klot Johan

och stängade till honom så han for högt i väderet och dunsade ner i en närbelägen socken. Men bocken personligen fick hornen om en

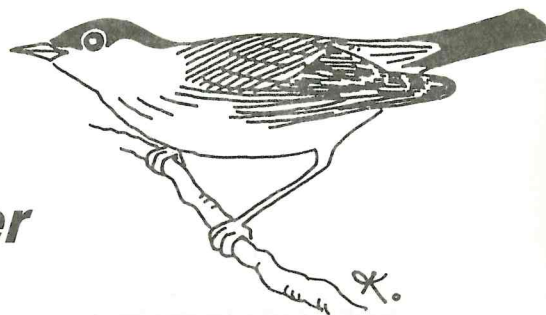

gren och blev hängande i trädet. Det var rätt åt honom. En bonde plockade sedermera fun-dersamt ner honom.

Eiler Worsøe

Løvang

- danske høenge med træer

I Norden var høenge med træer vidt udbredte og almindelige i landbruget før jordernes udskiftning af jordfællesskabet i tiden omkring 1800. I det mindste var det sådan i de fleste enge (*Selander 1987, Sjørs 1967*).

Siden dengang er høenge med træer blevet stadigt mindre almindelige i hele Norden. I Danmark gik den sidste ad af drift omkring 1930. Kun i Vestnorge og Finland eksisterer de vist kun som følge af landskabspleje. Nutidens landbrug vil gerne være med til tekniske fremskridt. Til gengæld udsletter man sporene af fædrenes virke. Det sker med de ændrede driftsformer, der udrydder det, vi plejer at kalde natur, for eksempel høenge, overdrev og heder.

Ude i landbrugslandet og i kulturskovene er næsten alle rester af permanente høenge, naturenge, så godt som væk. Mange gange kan man dårligt finde sporene af, at de nogensinde har eksisteret

Hyppigheden af enge med træer

Jeg har skrevet om disse enge - og med eng mentes før altid høeng - for at fastslå princippet for deres datidige drift og for at få dokumenteret forskellige forhold i forbindelse med engdriften (*Worsøe 1973, 1979, 1986*). Her skal hensigten være at søge hyppigheden og betydningen af enge med træer udredet. Sideløbende vil det så være hensigtsmæssigt at studere andre engforhold i samme forbindelse. Det er ting som udbredelsen af enge med træer og de mængdemæssige forhold mellem enge med og uden træer. Det ville være interessant, hvis man kunne påvise forskelle og ligheder i vegetationen i oprindeligt træbevoksede enge og almindelige, åbne enge. Desværre har de tidligere løvenge nu alle gennemgået sådanne ændringer, at enhver sammenligning formentlig vil være meningsløs. Det er også værd at lede efter dokumentation for udbyttet af hø i løvenge. Det ville være fint, om man kunne drage sammenligning med afkastet i åbne naturenge eller i nutidenes kulturrenge. På forhånd kan jeg sige, at materialet er spinkelt. Men af hensyn til økonomien i landskabsplejen ville det være praktisk med fingerpeg i den retning.

Løvang - hvad er det?

Betegnelsen "løvang" er botanisk. Den hidrører fra Sverige, hvor den blev anvendt af en botaniker fra midten af 1800-årene. Den blev først kendt i Danmark omkring århundredeskiftet 1900, formentlig gennem arbejder af den svenske botanikprofessor Rutger Sernander (*Sernander 1894*). Uden egentlig at være defineret særlig præcist, kom ordet løvang i brug som botanisk fagord.

Sernander mente, at løvenge var naturlige plantesamfund. Her må man jo huske på, at pollenundersøgelser

over plantesamfundenes historie endnu ikke var inde i billedet. Sernander nåede selv senere til erkendelse af, at det alligevel ikke drejede sig om naturlige samfund.

Her i landet blev ordet løvang anvendt om græsflader med spredte træer og buske, hvilket vil sig om overdrev med med vedplanter. Her manglede man nemlig et ord, idet botanikere i mange år med overdrev alene mente træfrie græsflader uden for omdrift. Det var upraktisk, fordi "overdrev" ellers var et kulturhistorisk begreb. Det betegnede landsbyernes faste vange i tiden før udskiftningen. I øvrigt har og havde overdrev deres særlige flora. Overdrev er aldeles uegnede til høproduktion på grund af de græssende dyrs hærgen.

Naturbeskyttelsesloven (1992) omtaler ferske enge og overdrev under ét i §3, stk 2.4. Årsagen hertil er nok den enkle, at der næsten ikke findes natureng i drift i Danmark i nutiden.

Det er en udbredt misforståelse, at løvang har noget med det underlige begreb "løvhø" at gøre. Løvhø er hø lavet af tørrede smågrene og kviste. Det blev lavet ved at topstævne visse træarter og har været kendt fra næsten hele den gamle verden før i tiden. Nogle steder bliver det endda produceret endnu. I Danmark er det ukendt efter udgangen af middelalderen. Men for eksempel i Skåne, en del af den danske kulturkreds selv om Skåne blev svensk i 1658, er der lavet løvhø langt ind i vort eget århundrede. De stævnede træer kunne for så vidt stå hvor som helst - også i løvenge.

Som man ser, er der grundlag for begrebsforvirring med hensyn til brugen af betegnelsen "løvang". Men hvis man passer på med anvendelsen, kan man meget vel bruge ordet endda, for det er kort og klart, og det bruges hos brøderfolkene. De gamle tiders bønder kendte det ikke. Her i landet kaldte man normalt høproducerende områder for "engbund", hvad enten de var med eller uden træer. Somme tider talte man mere præcist om "riseng". I det svensk-finske område kaldte man træbevokset eng for "ängen" - flertal "änga". Det hidrørte fra Östsvrige. I øvrigt havde man flere betegnelser for høeng af enhver slags i diverse provinser. Såvidt begrebet løvang. Vi bruger det her som betegnelse for historiske høenge med træer.

Løvang er et vegetationskomplex

Løvang var til ind i dette århundrede en hyppig vegetationstype i landene omkring Østersøen og såmænd i hele den gamle verden. Bortset fra Vestnorge og visse landskabsplejede løvenge forskellige steder i Sverige kendes løvang i drift omtrent som før i de tre baltiske stater (*Hægström 1995*). Det vil så sige, at det at finde ut af,

Den sydligste af løvengene i Nørslund Skov. Den består af ved grunden stævnet rød-el. Stævningen ophørte i 1950'erne.

hvor der førhen var løvenge, er et historisk studie. Men det kan på steder ledsages af eftersøgning af spor efter stævningsdrift. Fra forskellige, allerede beskrevne lokaliteter ved man jo i forvejen i hvilke typer skov men har mulighed for at finde sporene.

Løvang er en sammensat vegetationstype, et vegetationskomplex, hvor der indgår to eller flere plantesamfund.

Træerne kan i de tidligere løvenge være placeret på forskellig måde i engfladen. Det skyldes, at løvengene som kulturprodukt er skabt eller tilrettet efter sædvaner eller forgoftbefindende i de forskellige egne (*Sjørs 1967*).

Fælles for alle halvkultursamfund som heder, overdrev og høenge er det, at ved ophørt brug ændrer de sig hen mod at blive til skov. Det gælder i særlig grad løvengene, hvor træer og skovklima er til stede i forvejen. Sådan er det gået danske løvenge, og sådan er det gået Ölands løvenge, som er blevet til den vidtstrakte Österskog. Bedre er det ikke med Ålands mangfoldige blomsterige løvenge, der næsten alle er blevet til tætte birke-ellekrat. Den største af dem alle, Nåtö, opretholdes endnu, men alene ved afgræsning.

Løvangskonstatering

Trap (1968) har mere end 150 stednavne, der begynder med "ris". Dertil kommer overordentlig mange, hvor ordet indgår, for eksempel Borup Ris. Ord med "ris" betegner stævningskov til gærdsel. Det står hen i hvilke plantesamfund risene stod. I hvert fald kaldtes det aldrig løvang.

Hele Østdanmark - landet øst og nord for isens hovedstilsandslinie i Jylland - er området for navne med ris og

forøvrigt også for andre navne med lignende betydning som for eksempel "stub" og "stavr". Alle de navne hentyder til gærdsel, gærdematerialer til risgærder.

For at få vide, i hvilke omgivelser disse ris stod, er det nødvendigt at studere nogle kilder til tidligere tiders landskab. Det er omstændeligt, og man må prøve sig frem for at få en ide om mulighederne.

Christian V's danske matrikel giver mange oplysninger om gærdsel, som var et skattegrundlag, men kun meget få oplysninger om, hvor vidt gærdsel blev høstet i områder, der sideløbende var høeng. De ca. 100 til 150 år yngre "ældste" matrikelkort giver til gengæld en omfattende mængde viden om karakteren af stævningssskove med høenge eller høenge med træer, løvang kort sagt. Disse og andre lige så gamle kort tilføjer også tit nogen oplysninger om driftsform og udseende. Det samme gør "Danske Vider og Vedtægter" (*Bjerger et al. 1904-38*). Endelig findes en række oplysninger om løvenges udseende og brug hos forskellige landskabshistoriske forfattere.

Mens det er ganske vanskeligt at fastslå, om en given tidligere stævningssskov har været løvang ved direkte studier i felten, kan de øvrige kilder give et indtryk af tidligere løvenges fordeling i landet, deres driftsform eller placering i landbrugssystemet samt af deres afkast.

På de gamle kort kan løvenge se meget forskellige ud. Hvorvidt et område overhovedet er høeng, kan man se på flere måder afhængigt korttegneren. Engområder kan være vist med en særlig farve og dertil hørende signaturforklaring. Som oftest er det en signatur i en grøn nuance.

Som oftest har den pålagte farve ændret sig gennem tiden. Derved bliver det umuligt at skelne den grønne farve i eng fra den i faste græsgange. På nogle kort er der en engsignatur med små, divergerende stritter. Som regel lader den sig ikke skelne fra andre vådbundsignaturer. Her kommer vurderingen på original I kortene så til hjælp. Høenge vil aldrig ligge i laveste vurdering, 3-4 i det mindste og op til 8-10. I den opadgående kvalitet overlapper det vurderingen for mange akre.

Så har nogle kortegnere været så venlige, at de ligefrem har påført arealerne betegnelsen "eng", for eksempel "Jens Hansens Eng" eller lignende. Måske er der påført såvel farve som påskrift, særligt på ryttergodskort. Farvesignatur er gerne værdiløs, hvis man må arbejde med sort-hvide affotograferinger af de gamle kort. Skal man alligevel købe kortene, er farvdias sammen med en stereolup det bedste og langt det billigste.

Boniteringen viser engene

Man kan ikke på alle kort direkte se, om et bestemt område er eng. Men en kombination af beliggenhed i i terrænet og boniteringens størrelse viser det gerne med god sikkerhed. Signaturer for hegn kan ofte vise, om området er frahænet græssede arealer. Opdeling i nummererede lodder er også en rettesnor. Enge ligger ofte på våde steder ved søer, vandløb og moser. Flest er der i skovene. Saltenge kan vi her se bort fra. Der kan ikke vokse træer.

Af kortene kan man ikke se, om engene bliver afgræsset efter høslet, det kræver skriftlige kilder. Man skal være

heldig for at kunne se en eng på et kort og samtidigt finde skriftlige kilder om det samme areal.

En meget stor del af samtlige høslet-arealer ligger i byernes vange. De er signeret som underskov. Alligevel kunne der godt stå spredte overskovstræer, der ikke blev opfattet som skov. Måske lå disse løvenge som skovholme, måske var det områder i kanten af fald eller vang. Her slog man hø i de år, hvor vangen "var inde". Når vangen hvilede, lå lundene til græsning. Man sagde, at de "lå til fællede".

Således er opgaven med at fastslå, om et område overhovedet er høeng, gennemgået. Men for hvert kort, man får fat i, kan der vise sig nye problemer med læsningen.

Den næste side af sagen er, at finde ud af, om der er træer i den pågældende høeng. Er der signaturer for træer i engen, er sagen klar: det er en løveng, eller rettere, det var engang en løveng. Der er næsten altid underskovsignatur. Der kan på nogle kort forekomme signatur for overskov. Den følges på de fleste kort af underskovsignatur. Det betyder, at godsejeren ejede nogle store træer i bondens løveng. De træer kunne ikke være Bøg, for den skygger for meget til at stå i høeng. Så det må følges dreje sig om Ege. Det kan for øvrigt bekræftes i nutidige løvengsrester.

Det sker, at man i nutiden finder tykke Ege i gammel, mange gange stævnet underskov. Så bliver man overrasket ved på det tilsvarende matrikelkort ikke at kunne se en eneste træsignatur. Forklaringen kan være, at man ikke regnede underskov for skov, og at der var så få Ege, at

godsejeren ikke regnede med dem. Desuden var han interesseret i, at opretholde bøndernes skatteevne. Det kunne han hjælpe med ved ikke at være for nøjregnende, når bønderne lod hans Bøge i løvengen forsvinde. For så at finde ud af, om området var løveng, må man håbe på skriftlige kilder eller på rester ude i naturen.

Placering og udseende

Af min samling af beskrivelser til gamle metrikelkort har jeg gennemgået 115, som nøjagtigt omtaler engene så klart, at man kan fastslå, i hvilke høenge, der var træer. Beskrivelserne er lavet til andre formål, og kortene er gennemgået af andre årsager end netop at finde løveng. Derfor giver de et ret troværdigt fingerpeg om, hvor i landet løvengene lå.

Af de 115 høenge var der træer i 52. Heraf lå kun 3 i Vestjylland. Den overvejende del af løvengene lå i Østjyllandsyd for Limfjorden, i den sydlige halvpart af Fyn samt i det sydøstdanske område. Løvengenes udbredelse i Danmark synes således at have fulgt områder med megen løvskov. Det gælder imidlertid kun de sidste ca 300 år. Forholdene før den tid kan man ikke komme ind på livet. Men det lyder overbevisende, hvis man påstår, at løveng i de nu skovfrie egne som Vestjylland og Thy, Nordfyn og Vestsjælland er forsvundet sammen med skoven. På Vestlolland kan det sandsynliggøres, at det har forholdt sig på den måde.

Vest for israndslinien kan der påvises tre løveng ved hjælp af kilderne. Det er måske ikke meget, men det viser dog at kulturfænomenet løveng også har eksisteret i disse nu så skovfattige egne, akkurat som der findes spor af andre former for stævningsdrift.

For landet som helhed gælder det, at der kun kan findes ganske få eksempler på, hvordan løveng i drift var opbygget, hvordan træerne var fordelt, hvilke træarter der voksede og hvilke forhold, der i øvrigt gjorde sig gældende i forbindelse med driften.

Det kunde være fristende at gætte på, at løvengenes drift og udformning var ens over hele landet. Men ser man på det øvrige Norden, så har det ikke været sådan. Derfor kan det ikke nytte at sammenstykke et billede af driften ved at tage noget her, noget der. I stedet må vi nøjes med de få kendsgerninger, der er belagt i kilderne. Dem kan vi så holde sammen med de få genkendelige rester af løvengsdrift, der endnu findes i naturen.

Det har været karakteristisk for løvengsdriften, at de afdrevne træarealer på den ene side var store nok til en passende lystilgang. Samtidigt måtte de ikke være større, end at skovklimaet blev bevaret. Erfaringen har vist, at det var passende at stævne et område på 50 x 50 meter eller op til det dobbelte, hvis man gjorde arealet langt og smalt i retningen nord-syd.

Der har eksisteret én hovedtype af høeng med meget våd bund og Rødel som hovedtræart, og Ask og Hæg som ledsagearter. En anden hovedtype har mindre våd bund og Hassel som hovedtræart og med en lang række andre træer og buske som følgearter. Man ser det af underskovrester i nutiden.

Vådbundstyper vil man kunne kalde ellesump. Ellesump, som har været drevet som løveng, kendes med sikkerhed fra Nørlund-Torstedlund Skove i Rold Skov (Worsøe 1968), fra Øster Lovnkær (Worsøe 1973) samt fra Vissing og Odder (Worsøe 1979) - og så forskellige andre steder, hvor det ikke er nærmere beskrevet. Det er typisk, at afstanden mellem de enkelte træer i disse tidligere løveng har været større end i det flertal af ellesumpe, der var anvendt til græsning. Vel kan man ikke sætte meter på, men der har skullet være plads til at svinge høleen.

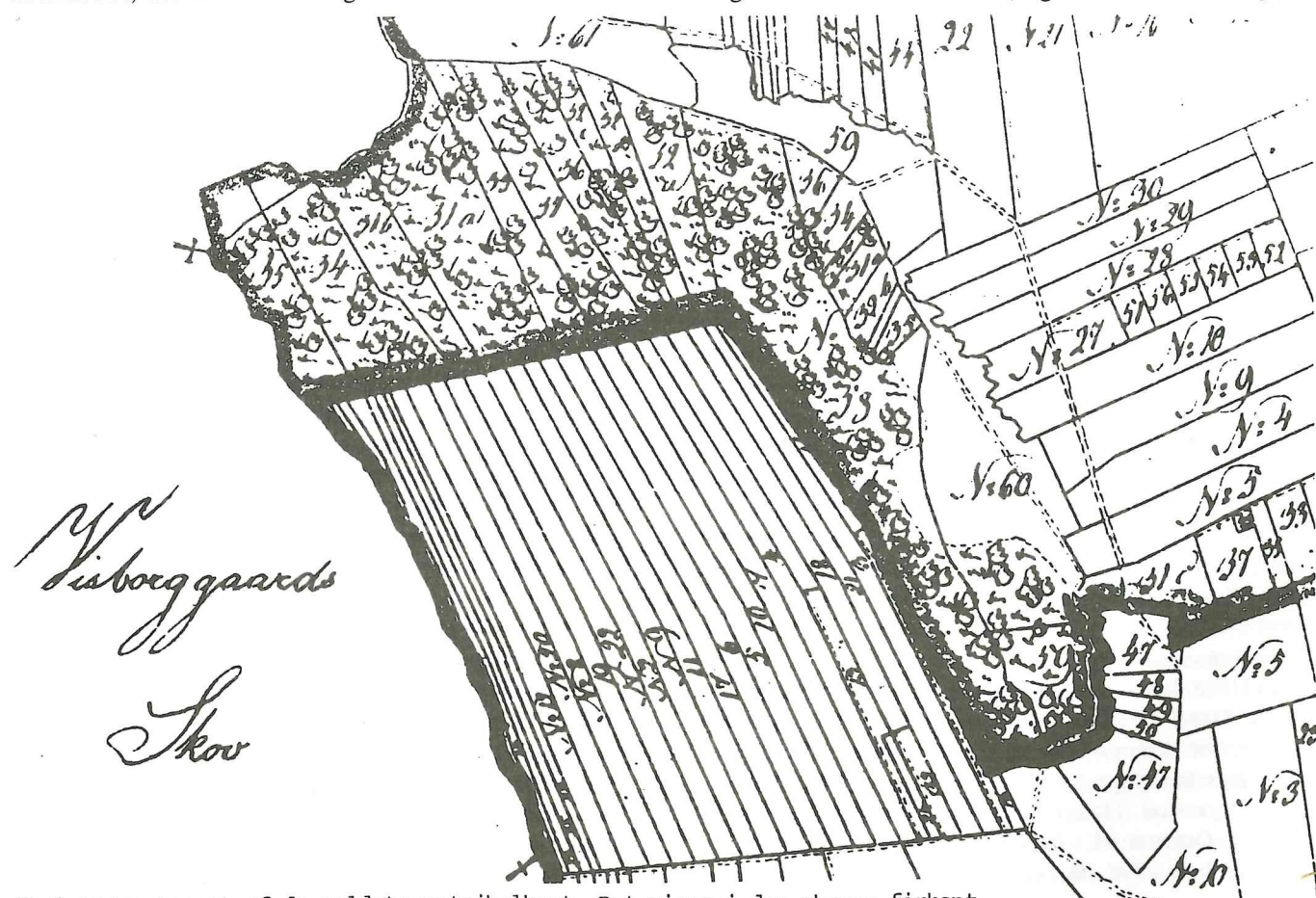
Løveng med mindre våd bund og med Hassel som hovedtræarter beskrevet af Weismann (1900) fra Fyn. Med en kilde fra 1748 fortæller han, at man havde hegnede løkker med pløjjord, engbund og gærdselskov af Hassel. Haslerne afhuggede man på de arealer, som skulle besåes, eller hvor der skulle bjerges hø den næst følgende sommer. Efter høslet og måske et efterslet kom kreaturerne på græs.

Der oplyses intet om træernes fordeling i de fynske hasselskove. Men når man i nutiden ser engeresterne, må man tro, at Haslerne har stået ret jævnt fordelt. Formentlig kan man på steder, hvis brug ikke er kendt, anvende den afstand som et fingerpeg om anvendelsen. Det holdt i hvert fald stik i en hasselskov ved Egens på Als.

Gærdsel- og båndkæppeskov

Vedtægten for Refsvindinge 1773 (Bjerger et al 1904-1938) beskriver driften af løvengen Nyhave, åbenbart en risgærdet enghave. Den var tilmed byens bedste gærdselsskov. Træernes placering i engbunden blev bestemt af bønderne selv. De var meget omhyggelige med ikke at beskadige skud til genvækst, når de slog hø. Det var simpelthen bestemt, at det var bønderne selv, der skulle slå i Nyhave. Endvidere slog de området i fællesskab og delte siden høet. Det var for at den enkeltes begærlighed efter hø i vedkommendes eget engstykke ikke skulle få ham til at forgribe sig på træerne. De bønder har tydeligt nok vidst, at det var afgørende med den rette fordeling af lys, skygge og læ. Når man i nutiden besøger de sørgelige rester af denne til højskov opvoksede løveng kan man se, at underskoven har bestået af Hassel og lidt Pil, og at der har været mindre, åbne småenge mellem buskene.

Munk (1969) beskriver kun til dels driften af Viemose Strandhaver. Han intresserer sig kun for båndkæppeskoven og for bøndernes rettighed. Heldigvis kan man udlede resten af det meget smukke førudskiftningskort fra 1772. I Videmose Strandhaver stod Haslerne i grupper eller holme, der var fordelt i engbunden, eller man kunne måske sige, at klynger af Hassel og åben engbund afløste hinanden. I engbunden blev der så - formodentlig årligt - optaget små agre. Det kan ikke undgås, at man kommer til at tænke på det gamle, skånske "envångssystem", som det er beskrevet af Sjöbeck (1973). Om der oprindeligt var græsning efter høslet i disse strandhaver, får stå hen. På den ene side tales der om gærdelukning. På den anden side fremhæves det, at båndkæppeskoven lider overlast ved afgræsning og kreaturpåvirkning. Under alle omstændigheder omtales afgræsning som noget, der var med til at ødelægge kæppeskoven i driftens opløsningsfase.

Kort sammmentegnet af de ældste matrikelkort. Det viser i den skæve firkant den del af Øster Lounkær, som var løveng. Træerne er ikke vist, men oplysninger og bevarede træer viser, at der har været masser. De er flerstammede efter stævning ved grunden. Løvengen var i drift til ca 1930 og ligger i det sydøstlige Himmerland.

Det løvengsområde, hvis topografi vi kender bedst, ses på det ældste matrikelkort over Utterslevs og Kastagers Strandmader fra 1783 (*Worsøe 1995*). Foruden strandenge uden træer, viser kortet også betydelige arealer med ferske enge, hvoraf en del med underskov og som følgelig ikke var saltprægede. Samtlige kortets høenge og underskove ses tydeligt angivne med navn. Disse særskilt navngivne enge er opdelt i lodder med påført betegnelse for ejer eller bruger. Loderne er ikke hegned fra hinanden. Men de enkelte, navngivne enge er særskilt hegnede. Ved nærmere studier bliver man klar over, at der findes såvel jorddiger med beplantning som risgærder. Ganske vist er hele herligheden borte i nutiden, men det gamle kort tegner et nøjagtigt billede af landskabet, der er en blanding af åbne og underskovbevoksede flader.

Nederst på det fint farvelagte kort findes tre skemaer i række. To af disse skemaer indeholder enestående oplysninger om høenge og underskoves fordeling i engene med nøjagtigt udregnede arealer for begge dele. I de enge, der tilhører Utterslevs by, er der 65% åben engbund og 35% underskov. I de enge, der tilhører Tjørneby, er 32% engbund og 68% underskov. Kun i disse sidste enge afspejler kortets signaturer de faktiske forhold med hensyn til fordeling af underskov i engbunden. Helt hvordan træerne er fordelt, kan man ikke fastslå, bortset fra, at der har været et mindre antal spredte Ege.

Hegnede høenge

Det normale for østdanske høenge var, at de var hegnede. Der nævnes risgærder, og der ses risgærder på de ældste matrikelkort. Det må have været den hyppigste hegningsform. På steder var jorddiger, grøfter eller begge dele. Det var i Vestjylland næsten den eneste form for hegn (*Bjerger et al 1904-1938*).

Af underskovstræer i løveng nævner alle kilder tilsammen: Hassel, (*Rød*)-El, Birk, Tjørn, Brombær, Rose, Ene, Kornel med flere (*Sjöbeck 1973*), og lad mig tilføje Skov-Æble, der danner torne som følge af græssende dyrs bid.

Når svin blev lukket på olden om efteråret, gik de tit under løvengenes store egetræer. Næsten uden undtagelse skulle svin, der gik på engbund, være ringede i trynen for ikke at rode grønsværen i stykker (*Bjerger et al 1904-1938*).

Placeringen af løvengens underskov i grupper i engbunden kan bekræftes enkelte steder som i Store Slemmige på Lolland 1815.

Der kan efter de gamle matrikelkort ikke være tvivl om, at langt den største del af løvengene lå som underskovslunde i byernes vange. Det bekræftes af ryttergodskortene. I nutiden er den slags lunde normalt ryddet. Det kan også ske, at underskoven efter udskiftningen af dyrkingsfællesskabet har fået lov til at vokse op som store træer til små lunde i nutidens marker. På den måde er snart alle løvengens typiske sider forsvundet.

Der findes dog - i det mindste - et enkelt sted, hvor man endnu kan danne sig et indtryk af, hvordan løvengsstykkerne i markerne så ud. Det er ved gården Borretlund i Frejslev by på Lolland. Her er fredet et areal

på fire hektar. Området er fredet som overdrev. I græsunden vokser et beskedent antal store Ege, en del ca 80-100-årige Ege, en del Naur vokset op til store træer og mange tornede buske. Her har været permanent afgræsset - formentlig siden udskiftningen, hvor en udflyttergård blev lagt netop her. Hvor der før kun havde været græsning hvert tredje år, endte det med græsning hvert år. Da stævningen af underskoven på et tidspunkt ophørte, løb underskovstræerne i vejret, mens Tjørn og andre buske blev avet for ikke at dække for meget af grønsværen. Der er ændret meget, siden det ældste matrikelkorts tid 1776. Men stadig røber områdets skovoprindelse sig i forekomsterne af Hvid og Gul Anemone. For øvrigt er der gode grunde til, at området ikke mere er så lidt lavere end førhen. Netop i de hydrologiske forhold kan man nok ofte finde årsagen til de små løvenge i byernes vange.

Om engenes høproduktion

Når man får fat et af de få kort, der viser høengenes præcise areal, er det nærliggende at forsøge at finde deres afkast. Problemet består jo blot i at sætte et bestemt kendt afkast i forhold til et bestemt kendt areal. Det lader sig normalt ikke gøre efter Christian V's matrikel, fordi de enkelte enge ikke blev målt. Dertil kom, som nævnt, at en stor del af høet blev frembragt i engpletter i vangene, på hvilende agre og på forsletten - det stykke ved agerendeme, hvor man vendte hjulploven.

Det var sådan, at kun den samlede mængden hø til hver gård ble anført i matrikeln under betegnelserne "*godt hø*", "*mosehø*" eller forskellige særbetegnelser som for eksempel "*sylothø*". Skyldsætningentil landgilde og skat blev derefter beregnet på grundlag af særlige regler efter de produktionsangivelser, som takserbønderne havde opgivet.

De tal, der kan findes for høproduktion, må alene søges i protokollerne til nævnte matrikel, som blev udarbejdet i årene 1681-1688. Omend det er omkring 100 år før de ældste matrikelkorts tilblivelse, kan man nok gå ud fra, at engbunden ikke har ændret sig syndeligt i den mellemliggende periode.

Chansen for at finde en angivelse af et bestemt areals høproduktion kan forekomme lille. Det lykkedes ikke desto mindre ved at anvende det før nævnte kort fra 1783 over Utterslevs og Kastagers Strandmader sammen med noteringerne om udbyttet i Kragenak Eng i matrikelns skov- og engtaksationsprotokol. Grunden til matrikelns notat skyldes formentlig, at Kragenak Eng tilhørte nabobyerne i vest, som på kortets tid hørte til Utterslev sogn.

Takserbønderne angiver i 1683 hjemængden i Kragenak Eng til ca 51 læs sylthø - egentlig hø fra salteng. Efter kortets skemaer var der 13 tdr land åben eng. Det svarer til omtrent fire læs hø pr tønde land. Det er overmåde meget, når den normale hjemængde, hvor det har kunnet spores, var omkring et læs skyldhø á 256 kg hø pr tønde land eng. Tilsvarende tal fra en nutidig løveng på Gotland viste ved en måling i 1941 ca 300 kg hø pr tønde land eng, altså samme størrelseorden. Den gotlandske eng, hvor forsøget foregik, var bevokset med en blanding af spredte træer og små skovholme (*Worsøe 1979*).

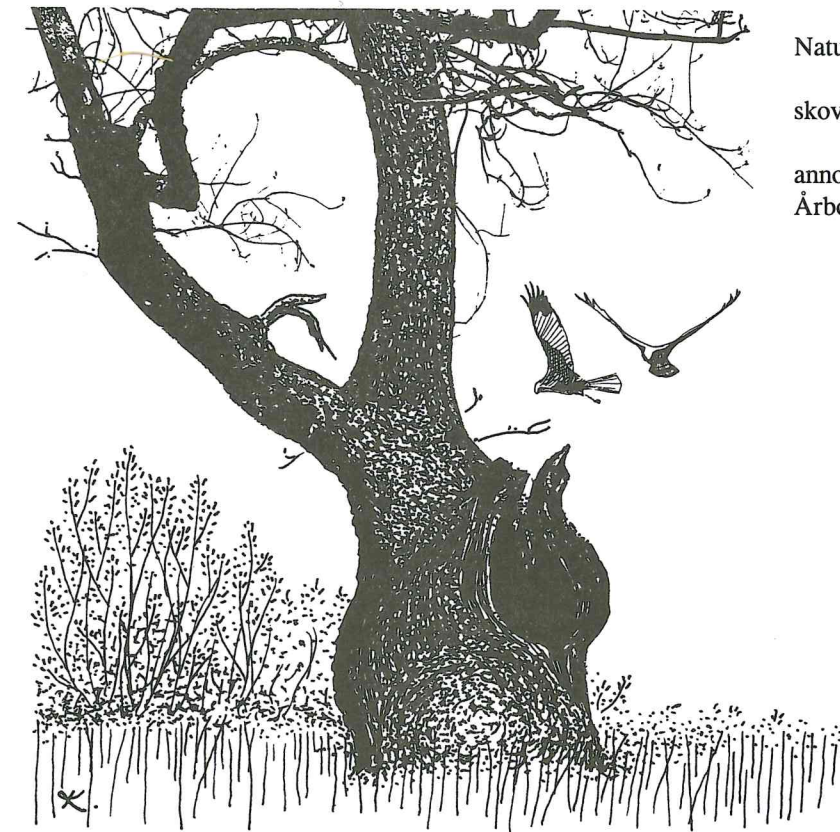
Dersom man for Kragenak Eng i stedet udregnede hjemængden for det samlede areal åben eng og buske, ville høudbyttet blive 1,3 læs hø pr tøndeland løveng. Det tal stemmer bedre med de tal, vi kender fra andre lokaliteter i matriklen og mange andre steder. Det taler egentlig meget for, at træer og buske, i hvert fald i betydelig udstrækning, forekom spredt i engstykkerne, således at man slog hø mellem et flertal af træerne. Havde det ikke været således, skulle det dog være mærkværdigt, at man netop ramte denne størrelse, som nærmest er en standart for enge på god bund.

Det bør nævnes, at selv om Kragenak Eng ikke havde præcist samme antal brugere som 100 år før, gør det jo ingen forskel for udbyttets samlede størrelse.

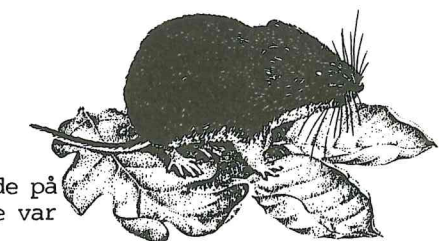
Her er høudbyttet forbundet med stævned træer i engbunden. Sådan kan det også være mange andre steder i landet, uden at vi har noget notat om det. Men ligefrem at hævde, at det skyldes træer i engene, er nok at gå for vidt på grundlag af det spinkle materiale. I Sverige har dog flere forfattere, særligt *Sjöbeck (1973)* været af den mening.

Løvengenes planter og urter

Da løvengsdriften i Danmark forlængst er ophørt, er det ikke muligt at skaffe nogle aktuelle plantelister. Den sidste større danske løveng gik ud af drift omkring 1930. En liste over urtefloraen kan findes hos *Worsøe (1973)*. Hvorledes urtefloraen i en langt tidligere opgaven løveng i Tusø Skov ser ud nu kan ses af en specialrapport af JaneAksglæde og Pia Birgitte Jakobsen. Afdeling for Systematisk Botanik. Biologisk Institut, Aarhus Universitet - april 1995.

Mange gange stævnet ask i Nørlund Skov i Midthimmerland. Her eksisterede på steder løveng til omkring 1950. Asken er åbnebart topstævnet. Det meste var ved grunden stævnet rød-el (klibbal).

Citeret litteratur:

- Bjerger, P, Søgaard, T J & Schmidt, A F, 1904-1938: Danske Vider og Vedtægter. Bind 1-3 Lehmann og Stage, Bind 4-5 Haase og Søn. -København
Hæggström, C-A, 1995: Lövängar i Norden och Balticum. Nordenskiöld-samfundets tidskrift 54: 21-58. -Helsingfors 1995
Miljøministeriet. Skov- og Naturstyrelsen, 1992: Naturbeskyttelsesloven. Lov nr 9 af 3. januar 1992. Skov- og Naturstyrelsen. -København
Munk, H, 1969: Hasselskoven. Eget forlag. -Jægerspris
Selander, S, 1987: Det levande landskapet i Sverige. Bokskogen. -Göteborg
Sernander, R, 1894: Studier över den gotländska vegetationens historia. -Akademiska Avhandlingar. Uppsala 1894
Sjöbeck, M, 1973: Det sydsvenska landskapets historia och vård. Föreningen Landskronatraktens Natur. -Landskrona
Sjörs, H, 1967: Nordisk växtgeografi. Svenska Bokförlaget Bonniers. -Stockholm
Trap, J P, 1968: Stedregister. Bind IX 5. Udgave. G E C Gads Forlag. -København
Weismann, C, 1900: Skove og Skovbrug paa Fyn. Hempelske Boghandels Forlag. -Odense
Worsøe, E, 1968: Flora og vegetation ved Lindenberg Å i Rold Skov. -Flora og Fauna 74: 131-143
1973: Øster Lovnkær. En tidligere dansk løveng og dens flora. -Flora og Fauna 79: 1-10
1979: Stævningsskovene. Danmarks Naturfredningsforenings Forlag. -København
1986: Skovene på Lolland og Falster før skovindfredningen. Eget forlag. -Randers
1995: Et udmarkslandskab på Nordvestlolland anno 1783. -Lolland-Falsters Historiske samfunds Årbog 1995: 39-49

Gro Karin Hettervik

Natur-og kulturforhold i Rogaland

Denne presentasjonen av Rogalands landskapsregioner er en del av en utredning om verdifulle landskap i Rogaland som forfatteren har utført for Rogaland fylkeskommune. Rapporten er under trykking.

Naturforhold

Berggrunnen i Rogaland domineres av grunnfjellets harde og næringsfattige gneiser og granitter, anorthositene og fyllitter og glimmerskifer som ligger oppå grunnfjellet. Løsmasser dominerer i små og store daler som går på kryss og tvers, med de største mengdene konsentrert på Låg-Jæren. I de ytre deler av fylket gir berggrunnen et småkupert og oppstykket landskap med karakteristiske landskapsformer og et begrenset relieff. Et øyarkipel med et rikt forgrenet fjord-system dominerer i hjertet av fylket. I de indre deler danner fjorder og daler markerte relieffvirkninger, før landskapet går over i et mer eller mindre sammenhengende belte av høgheier.

Kambrosilurbergartene fyllitt og glimmerskifer er opphav til mye av frodigheten i Rogaland. Kystlyngheiene er utbredt i vest, men endret bruk gjør at skogen er iferd med å komme tilbake. Bjørkeskog er den mest utbredte skogstypen i denne delen av fylket, med rike innslag av edellauvtrær. Her er også eksotiske vegetasjonsinnslag som kristtorn, bergflette o.l., særlig på øyene i Boknafjorden. Lenger øst og nord i fylket dominerer furu sammen med bjørk.

Sjøfuglene dominerer på øyer og holmer utenfor kysten og i Boknafjorden, samt på Jæren. Hjort og rådyr er spredt i hele fylket, mens elgen har størst konsentrasjon i nord. I høgheiene holder villreinstammer til. Flere av elvene i fylket er rike lakseelver.

Kulturforhold

Store deler av landskapet er preget av utmark med lommer av kulturbeite og tildels sterkt oppdyrkede jordbruks-områder. Særlig de ytre delene av fylket har vært utsatt for en meget sterk kulturpåvirkning gjennom avskoging og beiting. I dag er kystheilandskapet i økende grad preget av planteskog av gran og pioner-bjørkeskog. Dyrket mark og beite er dominerende arealbruk sammen med spredt gårds-bebyggelse og store og små tettsteder. Hovedtyngden av tekniske inngrep som bebyggelse, veger og infrastruktur er konsentrert i de kyst-og fjordnære strøk. Fylket er rikt på fornminner, med særlig store forekomster på Låg-Jæren og i Ryfylke.

Landskapskarakter

Vekslinger mellom grunnlendt og tildels skogfattig landskap, områder med stor frodighet og varierende små-og storskala virkning i terrengformene gir et fylke med høyt mangfold og store kontraster innen landskapstyper. Et stort antall av øyer og fjorder sammen med kontakten til havet i vest forsterker intensiteten og særpreget.

Landskapsregioner og utvalgte landskaps-områder

Inndeling i landskapsregioner

Ut fra de regionale variasjonene i Rogaland har vi delt fylket inn i landskapsregioner/landskapstyper. Dette er gjort for å kunne gjennomføre landskapsvurderinger ut fra hensyn til regionale ulikheter, d.v.s. innenfor områder som er sammen-lignbare. Utgangspunktet for inndelingen i regioner har vært naturgrunnlag, arealbruk, kulturskapte elementer og land-skapskarakter. Landskapsinndelingen inneholder følgende regioner:

- I. Dalane anorthositlandskap
- II. Slettelandskapet på Låg-Jæren
- III. Heilandskapet på Høg-Jæren
- IV. Ytre øylandskap
- V. Kystheilandskapet på Haugalandet
- VI. Kyst-og øylandskapet i Ryfylke
- VII. Fjordlandskap
- VIII. Dal-og heilandskap
- IX. Høgheilandskap

I. Dalane anorthositlandskap

Natur- og kulturforhold

I Dalane-regionen dominerer berggrunnen i stor grad utformingen av landskapet vi ser i dag. Den sure og nærings-fattige bergarten anorthositt ligger nakent fram i dagen, og sterk oppsprekking gir terrenget et småknudrete preg. Under istiden ble store mengder flyttblokker avsatt på de runde og vegetasjonsløse høydene, mens finere løsmasser dominerer i smådaler som ligger på kryss og tvers. Berggrunnen er nederodert til 2-300 meter over havet, noe som gir en småkupert og oppstykket landform med et begrenset relieff. Bratt klippekyst dominerer med fjorder og dype vikar. Regionen har et stort antall små og store vatn.

Den sure og næringsfattige bergarten anorthositt er hovedgrunnen til at store deler av landskapet er preget av utmark. Utover dette finner en også lommer av kulturbeite og til dels sterkt oppdyrkede jordbruksområder. Land-skapsregionen har vært utsatt for en meget sterk kultur-påvirkning gjennom avskoging og beiting. Kysthei-landskapet spiller fortsatt en viss rolle, men innslaget av planteskog og pioner-bjørkeskog preger heia i et økende omfang. I de mange dalene vokser en del ung til middels

gammel skog, med fattig bjørkeskog som mest utbredt skogstype. På lune steder og i sørhellinger er eik frem-tredende. I øst er det noe furu, ellers forekommer barskog-plantinger spredt i regionen. Rene lyngheiområder finnes bare flekkvis tilbake.

Arealer med dyrket mark og beiteland finnes hoved-sakelig i dalområdene sammen med bebyggelse som varierer mellom spredt gårdsbebyggelse og små og store tettsteder. Hyttebebyggelse og steinindustri er konsentrert langs deler av kysten.

Riksveg 44 er hovedferdselsåren i regionen og strekker seg gjennom de kystnære områdene. Jernbanen slynger seg også gjennom regionen.

Landskapskarakter

Det grunnlendte, skogfattige og knause anorthositt-landskapet ligger i stor kontrast til det myke Låg-Jæren. Vekslingen mellom de grå steinflatene og områdene med vegetasjon danner et mosaikkpreget landskap. Det store antallet sprekkedaler i ulike retninger og samspillet mellom kulturbeite og jordbruksareal, spredt bebyggelse, vegetasjon, elver og vatn gir hele landskapsregionen særpreg og intimitet.

II. Slettelandskapet på Låg-Jæren

Natur-og kulturforhold

Låg-Jæren er et vidt og åpent slettelandskap med store mengder løsmasser som hovedsakelig er bunnmorene og marine leirer. Det jevne slettelandet av stein, grus, sand og myr strekker seg helt ut til havet og utgjør Norges største lavlandsslette. Berggrunnen stikker bare stedvis opp i landskapet som flate berg og knauser eller som nuter, og forekommer særlig i den nordlige delen av Jæren. Morene-og breelvmateriale har en rekke karakteristiske og ulike landskapsformer. Kystlinjen veksler mellom sand-dyner, rullestein-og sandstrender og forrevne svaberg. Innsjøer og mindre bekker og elver får en dominerende virkning i det åpne landskapet.

Kjølig og fuktig klima kombinert med avskoging og opp-dyrking er antakelig årsakene til at tidligere trevegetasjon forsvant og lynghei overtok. I dag er det bare små areal med skog med en del innplantet barskog. Bortimot sammen-hengende fulldyrket areal, preget av sterk maskinell og effektiv drift er dominerende på Låg-Jæren i dag. De tradisjonelle kulturmarkstypene lynghei, myrer og utmark som tidligere dominerte landskapet finnes i dag ofte bare som isolerte smålapper. Det meste er sterkt oppgjødslet, ofte helt ned mot og ut i elver og vatn.

Låg-Jæren er blant de rikeste fornminneområdene i landet, med f.eks. gravhauger og boplasser. Av nyere tids kulturminner viser registreringene en særlig tetthet og variasjonsrikdom langs kysten og i nord. Steinnaust, gamle ferdselsveger, jærhus og steingardene er eksempler på viktige kulturminner i landskapet.

På Nord-Jæren opptar by-og industriveksten de største arealene, og den dyrkede jorden ligger her innimellom og tett opptil bebyggelsen. Flere mindre industri-og tettsteder er samlet langs jernbanen i tillegg til en jevnt spredt bebygd slette. Den jevne topografien har lagt til rette for et tett nettverk av veger. Langs strandsonen finner en naust-bebyggelse og noe spredt hyttebebyggelse. Kraftlinjer og antenneanlegg er markerte innslag i det flate landskapet, med størst konsentrasjon på Nord-Jæren.

Landskapskarakter

Det treløse og vide slettelandskapet, preget av moderne jordbruk gir landskapet stort særpreg og gjør det egnet som typeområde i det moderne jordbrukets kulturlandskap. Dette storskala landskapet rommer lite variasjon, men både steingarder, bebyggelse og trevegetasjon får stor visuell effekt. De spesielle lysforholdene og nærheten til Nordsjøen gir regionen stor intensitet.

III. Heilandskapet på Høg-Jæren

Natur- og kulturforhold

Med Høg-Jæren menes det morenelandskapet som ligger mellom 120 og 360 meter over havet, og som stiger jevnt opp øst for slettelandskapet på Låg-Jæren. Landskaps-regionen inneholder et rolig og bølgende morenelandskap hvor lynghei og myr i mosaikk med stein og blokker er med på å gi lågheilandskapet kledning. I motsetning til hei-landskapet øst for Høg- og Låg-Jæren er fjell sjeldent framme i dagen. Synesvarden er med sine 360 m.o.h. det høyeste og eneste massive fjellet som stikker opp gjennom det ellers dominerende tykke morenedekket som ble dannet da isbreen smeltet ned etter siste istid. Denne landskapstypen er svært sjelden i Norge.

På Høg-Jæren finner vi det samme intensive jord-brukslandskapet som på Låg-Jæren, men her er det i tillegg store arealer med kulturbeite. Fulldyrket jord ligger ofte som irrgroen firkanter i lyngheia, langt fra tun og innmark. Utmarksområdene som tidligere var dominert av lynghei og myr er i stor grad oppgjødslet til kulturbeite. Oppdyrking, gjødsling, tilplanting av gran eller gjengroing av bjørk på grunn av mindre beiting truer de gjenværende lyng-heiområdene. Naturlig skogvegetasjon er sparsom, men på enkelte lune steder er det områder med hagemark og skog-lapper.

Landskapsregionen har flere mellomstore bruk som ligger spredt i den ytre delen av regionen, i overgangen ned mot Låg-Jæren. Adkomstveier ligger i tilknytning til gardsbruka, mens driftsveier fører ut i utmarksområdene. Foruten Rv 504 som krysser regionen omtrent på midten ligger de trafikkerte veiene i regionens grenseoverganger. Steingardene er særlig karakteristiske kulturspor i dette åpne heilandskapet.

Landskapskarakter

Det åpne heilandskapets mektige løsmasser i bølgende morenerygger og slake vide dalfører gir landskapet en myk

og særpreget karakter som skiller det fra tilgrensende landskapstyper. Et vidt utsyn over det flate slettelandet og havet i vest og kontrasten til det knudrete berglandskapet i sør gir en landskapsopplevelse med stor intensitet.

IV. Ytre øylandskap

Natur-og kulturforhold

Det ytre øylandskapet strekker seg fra Nord-Rogaland og ned til Nord-Jæren, og inneholder lave øyer og holmer med vekslende størrelse. På grunn av vekslende forvitring av bergartene har fjellkysten flere steder forrevne og karakteristiske formasjoner.

Øyene er hovedsakelig dekket av gras-og lynghei som ligger som rester av gammel kulturmark. På grunn av næringsrike bergarter er det likevel en rik flora på både øyer og holmer. Jorddekket er for det meste grunnlendt. På enkelte øyer er det innslag av plantet granskog. De fleste øyer og holmer preges av et rikt og variert fugleliv.

Bebyggelsen er konsentrert til de største øyene i form av småbruk og havnemiljø. Brukene bærer tydelig preg av å være basert på kombinasjonen mellom fiske og småbruk helt fra gammelt av. Innslag av tradisjonell sjøhus-og naust-bebyggelse er synlige tegn på det. Her er få og smale veier.

Landskapskarakter

Landskapskarakteren i regionen ytre øylandskap er rik på kontraster. Den varierer mellom lune og skjermene småskala områder og det utpregede storskala i åpne og utsatte strøk ut mot havet. Den intensive beitingen er også med på å gi øyene særpreg. Opplevelsen av landskapet i denne regionen vil hele tiden være dominert av den store havflaten, og de stadig skiftende værforhold.

V. Kystheilandskapet på Haugalandet

Natur-og kulturforhold

Landskapet på Haugalandet er som i Dalane preget av berggrunnen, men her er det gneis og granitt som er de dominerende bergartene. Enkelte markante topper stikker opp over det ellers jevnhøye landet. Fjordene har en dominerende nord-sørlig retning, med et vesentlig mindre relieff enn i fjordlandskapet, hvor aktiviteten til isbreene har vært mye mer intens. På Karmøy er det til dels stor dekning av løsmasser, ellers er jorddekket for det meste grunnlendt.

Den vestlige delen av regionen har karakteristisk lyngheivegetasjon, mens innslaget av naturlig lauv-og furuskog øker mot øst, både i innland og langs strender og holmer. I heiområdene på Karmøy og i Tysvær er det et rikere jordsmonn fra marine avsetninger eller rikere berggrunn. Flere steder er landskapsbildet preget av plantet granskog. På Karmøy er sammenhengende granskog etter hvert i ferd med å bryte opp en av de mest verdifulle og store kyst-lyngheiareal langs Vestlandet.

Gårdsbrukene er for det meste små og ligger spredt over

regionen. Nær byen Haugesund og på Karmøy er bebyggelsestettheten høyest.

Landskapskarakter

På avstand gir den dominerende berggrunnen et "mildt" og jevnt landskapsdrag, mens en på nært hold opplever landskapet som småknudrete og oppdelt, med lune og skjermene områder. Det store antallet vatn og fjorder gir regionen god variasjon og intensitet.

VI. Kyst-og øylandskapet i Ryfylke

Natur-og kulturforhold

Kyst-og øylandskapet i Ryfylke er preget av et mangfoldig øyrike, gjennomskåret av fjorder og sund. Fylltitten i kombinasjon med harde gneisbergarter gir flere av øyene en hatteform som sammen med andre karaktertrekk er med på å skille øyene i Ryfylke fra det ytre øylandskapet og fra skjærgården ellers langs kysten. Den karakteristiske strandflaten eller "bremmen" kjennetegner store deler av kystlinjen fra Jæren i sør til Vest-Finnmark i nord. Jorddekket består av marine avsetninger, morene og myr og er for det meste grunnlendt.

Fyllitt-og skiferdekket går helt ned til sjøen og danner fruktbar forvittringsjord som sammen med mildt klima gir grunnlag for et intensivt drevet jordbrukslandskap og en frodig vegetasjon. De lett forvitrelige bergartene som dekker øyene er også årsaken til at flere er grønne helt til topps, som på Halsne hvor gårdsbruk tegner seg mot himmelranden øverst oppe. På de ytre øyene utgjør lyngheier fortsatt et betydelig innslag, men flere gjennomgår store endringer blant annet på grunn av gjengroing med bjørk-og furuskog. I de indre delene av øyriket og på lune steder er ofte edellauvskogen velutviklet og rik. Her finner vi også forekomster av blant annet kristtorn, bergflette og barlind. Landskapsbildet er flere steder preget av plantet granskog.

Regionen er særdeles rik på fornminner og har flere områder med særlig store konsentrasjoner, som på Rennesøy. Her finnes også innslag av tradisjonell vestlandsbebyggelse som sjøhus og naust, handels-og gjestgiversteder.

Landskapskarakter

Landskapsregionen varierer mellom småskalavirkning i lune og trange fjorder og sund, og utpreget storskala der fjordene løser seg opp ut mot Ryfylkebassenget og åpner for vidt utsyn. Frodige kulturbeiter med en variert landskapsutforming, store innslag av dyrket mark og en rik småstruktur med lauvtrær og busker gir et bilde av mosaikk og mangfold.

VII. Fjordlandskap

Natur-og kulturforhold

Fjordlandskapet er dominert av en fjordbunn som er omgitt av et fjellmassiv med steile og forrevne fjellsider. Lengst

inne går fjordene over i en flat og fruktbar dalbunn. Retningen på de enkelte fjordene er gjennomgående fra nord til sør og fra nordøst til sørvest, hvor hovedutløpene er rettet mot kyst-og øylandskapet i Ryfylke. Kulturlandskapet har store fellestrekk med dal-og heilandskapet.

Fjordlandskapet er spesielt kjennetegnet av de bratte og frodige sørhellingene, hvor en finner lier med velutviklet edellauvskog. Beitemark finnes i de bratte partiene, mens de få flater arealene har vært brukt til åker og slåttemark. På grusvifter i fjordsidene og botnene finner en særegne kulturlandskap som i dag er utsatt for sterkt press i form av oppgjødsling, oppdyrking og skogplanting. Områder med høy bonitet er utsatt for granplanting, og hogstflatene er spesielt synlige i de bratte fjordsidene. Et varmt sommerklima gjør at fruktdyrking er utbredt. Av kulturminner er strandsitter-og naustmiljø de mest særpregede. Mindre tettsteder og bosettinger finnes spredt over hele regionen.

Landskapskarakter

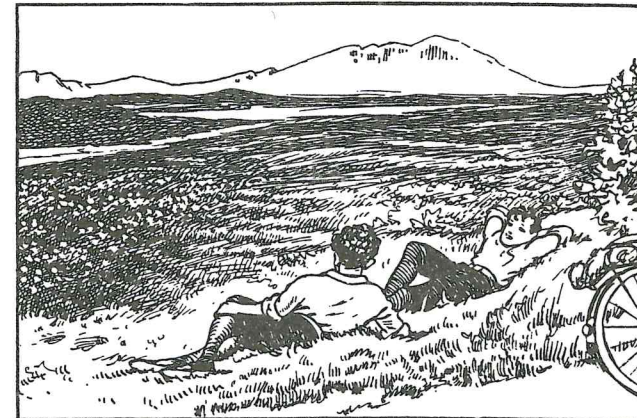
Fjordlandskapet preges først og fremst av sterke kontraster og stor variasjonsrikdom. Trange fjorder og sund gir enkelte steder en småskala karakter, mens andre fjordløp har et mer storlinjet landskap med stor romlig virkning.

VIII. Dal-og heilandskap

Natur-og kulturforhold

Dal-og heilandskapet er preget av en veksling mellom vide daldrag med slake morenekledder lier, dype fjordsjøer og nakne, bratte fjellpartier. I den sørlige delen av fylket er landskapet karakterisert av parallelle og rettlinjede daler i sørvest og nordøstgående retning. I nord er det nord-sørgående strukturer som dominerer. De store løsmasseavsetningene i dalene gir grunnlag for frodige jordbruksbygder, som sammen med skog og elveløp leder en inn mot høgheia i øst og nord.

Den nordlige og indre delen av regionen har innslag av kalk-og næringsrike sedimentære bergarter. Her finner vi områder med naturlig furuskog mens bjørkeskog dominerer i baklier, i høyden og på tidligere åpen mark. Innslaget av rike naturtyper som edellauvskog spiller en vesentlig rolle, særlig i sørhellinger. Her er også varierende innslag av plantet barskog, kulturbeite og hagemark. De flate dalbunnene er særlig viktig for et hovedsakelig fulldyrket, intensivt jordbruk og for bosetting.

I den sørvestlige delen, hvor grunnfjellet dominerer er det et relativt tynt morenelag og en del fjell i dagen. Denne delen av regionen inneholder åpne områder med lynghei, skogholt og beitehaver på lunere plasser.

I dal-og heiregionen er det flere store masseuttak i lavlandet.

Landskapskarakter

Dal-og heilandskapet er den største og mest mangfoldige regionen i fylket, med et tildels åpent og nakent heilandskap i sør og stor frodighet i de nordlige og indre områdene.

IX. Høgheilandskap

Natur-og kulturforhold

Terrenget domineres av et snuslipt og bortimot vegetasjonsløst grunnfjellsplatå (det subkambriske peneplan). Små vatn og pytter som ligger i utallige forsenkninger er et typisk trekk for høgheisplatået i Ryfylke. Elver og bekker går i kryss og tvers langs sprekkesoner i grunnfjellet. Bare enkelte områder stikker opp over grunnfjellsplatået i form av såter med bratte kanter og velutviklede urer.

Høgheiområdet er for det meste bart fjell eller et tynt morenedekke. I de høyere fjellområdene er det stedvis store forekomster av blokkmark. I bratte fjellsider dominerer svaberg og rasmark. Terrenget har en veldig knudrete overflate, men som sett fra avstand gir et bilde av en ganske jevn flate. Høgheiområdene (900-1200 m.o.h.) er rike på fornminner som bogastille og dyregraver. Stølssonen omfatter stort sett høydenivået ca. 500-900 m.o.h. og inkluderer øvre del av skogbeltet, et stort antall vatn og myrområder. De fleste kultursporene skyldes støling (slått og beite), mens store deler av heia i dag blir brukt til sauebeite.

Landskapskarakter

Landskapskarakteren er preget av åpne vidder og vide utsyn, med stor grad av intensitet. Store forekomster av steinblokker som en finner enkelte steder gir regionen særpreg. Høgheilandskapet står i stor kontrast til de dype fjordsprekkene som skjærer seg bratt ned i den ellers jevne grunnfjelloverflaten.

Audun Steinnes · Fylkesmannen i Rogaland

Kysthei i Rogaland - vikingfylket

Den vestre halvdel av Rogaland var truleg den delen av landet som er mest dramatisk omforma av jordbruk, sjølv om vi held oss til tida før moderniseringa tok til for alvor. I Dalane i sør låg "månelandskap", snau anorthositt med lyng i bergsprekkene med gardar og litt eikeskog i dei største sprekkene.

Litt lenger nord låg den fattige myr- og heikledde Jæren som ein liten bite av dei store jyske lyngslettene "att-gløymd" på feil side av Skagerrak. Innover steig eit meir knause, men i all hovudsak avskoga, lyng- og gras-heiprega landskap som møtte dei klimatiske skogsnaue fjellheiane.

Nord-Jæren og nokre av øyane i Boknafjorden var frodigare frå naturen, tettare busett og med større innslag av åker og eng. Men av skog var det berre nokre små eikekrullar. På Karmøy og Haugalandet minner ennå ein del lynghei i det flate, småknausete landskapet om denne fortida.

Dyra beita vintergrøn lyng

Alt dette er ein del av den atlantiske kystheisona som oppstod i dei vintermilde kyststroka i Europa mellom Portugal og Nord-Noreg.

I Boknafjorden og på Haugalandet forklarar den korte vegen til sjøen at denne driftsforma var interessant. Milde vintrar gjorde at det trongst lite forsanking dersom dyra kunne beita på den vintergrøne lyngen. Lett tilgang til sjøen gjorde at kombinasjon mellom lyngheibruk og fiske blei løysinga her som dei fleste stader elles i denne sona. Men i Sør-Rogaland var tilgangen til sjøen mykje vanskelegare sidan det nesten ikkje er fjordar og dermed lite naturlege hamner. At me nettopp her har hatt det største samanhengande kystheiarealet i Noreg er ikkje lett å forklara. Her breidde kystheiane seg 40-50 km. inn i landet til strok med ganske harde og snøsikre vintrar. Avskoginga starta lokalt for 4000 år sidan, skaut fart ved klimaforverringa for 2000 år sidan og har halde fram mot vår tid, medan skogen kom til bake nokre stader etter svartedauden og i andre øydegardsperiodar.

Dei sentrale delane av kystheisona i Rogaland var uvanleg rik på fornminne og var eit politisk kraftsenter i folkevandrings- og vikingtid. Namn som Hafsrfjord og kongsgardane Utstein, Avaldsnes og Husabø vitnar om dette.

Spreieareal og brøytgarder

Kystheisona i Rogaland har i vårt århundre vore eit føredøme i moderne jordbruk. Gjennom ei storstilt nydyrking og oppgjødsling av utmarka og kanaliseringspolitikken frå styresmaktene som styrte husdyrproduksjonen vekk frå flatbygdene på Austlandet, blei

Rogaland det dominerande fylket for mjølke- og kjøttproduksjon. Før krigen skjedde nydyrkinga i hovudsak med handmakt og la etter seg milevis med steingardar. Medan sauene tidlegare hadde vore den viktigaste landskapsarkitekten var det på 60-talet den lokalproduserte gravemaskina "Brøyt" som tok over denne rolla. Denne snudde opp ned på store udyrka areal, gjort ende på mange av steingardane og la opp større "brøytgardar". Det har gått endå hardare ut over eldre kulturminne, nokre stader blei 90% av fornminna borte på 25 år.

Dei store mengdene kunstgjødsel og husdyrgjødsel fann vegen ut i elvar og vatn og øydela mange av desse. Styresmaktene kravde derfor på 80-talet at bonden måtte ha eit visst areal til gjødselspreiing for kvart dyr. Styresmaktene trudde kanskje at bøndene som hadde for mykje dyr ville slakta ned, men dei har naturleg nok heller dyrka opp nytt "spreieareal". Derfor har statleg politikk ført til store endringar i kulturlandskapet i Rogalands kyststrok dei siste 20 åra.

Tolegrensa nærmar seg

Ennå blir nye delar av dei stadig skrumpanne lyngheiane snudd av gravemaskin, lagt under plog eller blir grøne kulturbeite under spruten frå gjødselkanona. Statlege styresmakter har stimulert til granplanting, men Rogalandsbonden er meir interessert i husdyr enn i gran. Likevel minkar utmarksbeitinga, bjørkekratt og blåtopp (Molinia) er utfallet. Landbruksstyresmaktene er i startgropa for å få beitedyra tilbake i prioriterte område gjennom tilskot.

Det høge nitrogennedfallet som dels stammar frå kontinentet, dels frå avgassing frå eigne jordbruksareal gjer ikkje bjørkekrattet mindre frodig. Vi er redde for at nitrogeninnhaldet i lyngtorva nærmar seg tolegrensa for lyngartane slik vi har sett det på kontinentet. Planane om gasskraftverk på Kårstø kan ikkje tolkast som signal om at nitrogenreduksjonar blir høgt prioritert.

Vikinghus i sitkagranskog

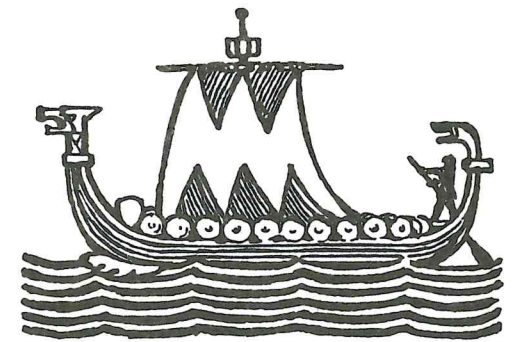
Nye tider skaper nye kulturlandskap. Skal vi då streva med å bevare dei siste kystheiane?

Landskapstypen er ikkje kjend for høgt biologisk mangfald men fleire kjende og kjære fugleartar som særleg heilo, storspove, enkeltbekkasin og songlerke er knytta til desse heiane. Men kanskje vil provet for denne samanhengen koma etter at det er for seint? Det er årleg gjort viktige plantefunn i desse beitelandskapa i det siste, ekornsvingel, dvergmårikåpe og saronnellik som nye for landet, myrsildre som ny for Sørnoreg. Reiselivet skal selja "vikingfylket" og vikinghus blir reist i sitkagranskogen. For få tenkje på korleis vikinglandskapet var. Viktige kommunar som Hå og Karmøy ønskjer å verna, og staten

har gjort noko ved verna 13 km² på Høg-Jæren som landskapsvernområde. Men staten har og lagt ein verneplan for kystheiar i Vest-Noreg på is på ubestemt tid - - -

På Rennesøy samarbeider stat, kommune og landbruksnæringa om ein plan for å bruka dei mange husdyra saman med tilskotsordningane over jordbruksavtalen på ein slik måte at dei viktigaste verdiane i kystheiane på Rennesøy kan reddast.

Som husdyrfylke nr 1 bør vi ha betre føresetnader enn mange andre fylke. Men fiskarbonden er "ute".

Audun Steinnes · Fylkesmannen i Rogaland

Jonegarden, Hustveit, vestlandsgard frå fjord til fjell

På nordsida av Saudafjorden ligg garden Hustveit på ei større "hyll" i fjordsida, omlag 200 m.o.h. Både ovanfor og nedanfor garden er det bratte lier med edellauvskog. Fyllittlagasom stikk fram øvst i lia påverkar lausmassane nedover slik at både edellavskogen og noko av innmarka er frodig og artsrik. Ned mot fjorden ligg Vikaneset naturreservat. Men sidan sjølve garden ligg på ei grunnfjellshyll er det her både fattigenger og skrinne, urørt furuskog nord for garden.

Sådd med "oppsopt"

Staten var så heldig å få kjøpa det eine bruket, Jonesgarden, i 1987. Då hadde innmarka lege brakk i 10 år. Men desse engene var sådde med "oppsopt" i høyromet frå låven, og var verken pløgd eller kunstgjødsla. Slike slåtteenger er det ikkje mange att av i Rogaland. Vi tok derfor opp slåttene att.

Jonegarden, Hustveit i Sauda.

"Tunvatn" ga gjødsel til skrinne enga

Eigaren av grannebruket har omfattande kunnskapar om gardsdrifta og er sentral både i skjøtsel og restaurering av bygningar. Bruksmønsteret frå siste halvdel av 1800-talet blir lagt til grunn i skjøtselen. Då kornprisane fall på verdsmarknaden og det utvikla seg ein marknad for husdyrprodukti byane vart kornåkeren tilsådd og husdyrproduksjonen trappa opp. Dette mogleg ved å utvida heieslåttene og stølsbruket i fjellet kraftig med stølar i tre nivå. Ein annan føresetnad for dette var at dei store rovdyra vart utrydda med gift på denne tida. Det er nesten ikkje stugar rundt tunet og innmarka, desse er dess meir talrike i edellauvskogen ned mot sjøen og opp mot Skarvenut. Desse stugane av ask, lind og alm blei hausta i vårknipa, borken blei skava i sevjetider og gjeve til dyra. Lauv fekk ein her berre frå vedhogst og rydding av slåtteteigar.

Denne produksjonsmåten gav mykje naturgjødsel, og sidan potetåkeren trong lite, var det mørk nok til ein del av enga. Vi prøver oss derfor fram med litt naturgjødsel på enga nå. Frå tunet gjekk det fleire små gjødselgrøfter som leidde næringsrikt "tunvatn" ned over dei skrinne engene rett nedanfor. Desse blir reinska opp år om anna. Ein kunne tru at desse grøftene ville bli øydelagt av dyretråkk. Men innmarka på hustveit blei ikkje beita vår og haust slikdet har vore vanleg i Rogaland. Grunnen til dette er at ein kunne sleppa dyra på tidlegare beite ned mot fjorden og såleis spara enga.

I tunet er det berre heimehuset og tre småhus som er att. Det er derfor mange tun frå denne perioden som er meir komplette. Men samanhengen mellom bygningane og den autentiske innmarka har stor interesse.

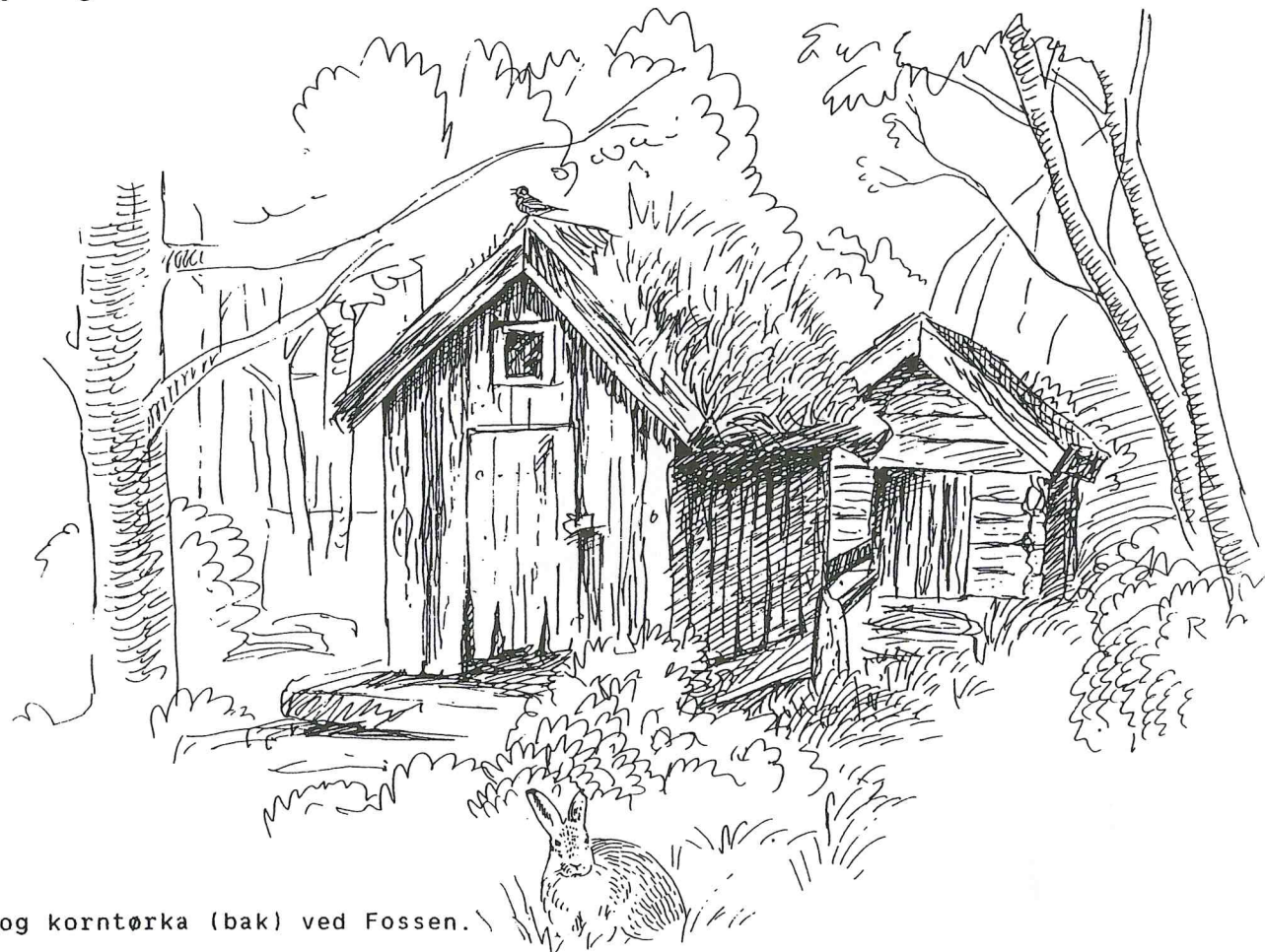
Hustveitelva er verna

Gjennom dette tverrsnittet av det vestnorske fjordlandskapet renn Hustveitelva som er verna mot kraftutbygging. Litt innanfor tunet der den fine Kvednafossen kastar seg ned den siste delen av lia, er det kvern, korntørke, vassdriven sirkelsag og eit slags sommarfjøs med fleire slag vassdriven reiskap. Skogen var viktig for garden og gav gode kontantinntekter til garden heilt sidan "skottehandelen" med tømmer på 1700-talet. Garden åtte då i ein av dei to oppgangssagene som låg ved utlaupet av Hustveitelva og som det endå er spor etter.

Eit "kikkhol"

Fylkesmannen i Rogaland, Sauda kommune, Ryfylke-museet og Nordrogaland og Sunnhordland friluftsråd samarbeider for å gjera Jonegarden til eit "kikkhol" inn til Ryfylkegarden, natur, historie og kulturlandskap.

Velkomen!

Kverna og korntørka (bak) ved Fossen.

Jærlandskapet - frå lyng og stein til grøne kulturbeite

Kulturlandskapet på Jæren, tilliks med andre stader, har endra seg over tid. Dels skuldast dette klimavariasjonar, men mest av alt som følgje av menneska si verksemd i ulike tidsbolkar. I somme periodar har folka sett varige spor etter seg i landskapet. I andre tidsperiodar er det berre ulike lausfunn, pollenanalaysar og arkeologiske undersøkingar som kan etterspora menneskleg aktivitet.

For 4000 år sidan hadde me eit varmt og tørt klima på Jæren. Landskapet var dominert av lauvskog med bjørk, eik, alm, lind, hassel og noko furu. Menneska var jegarar og sankarar som ikkje har sett varige spor etter seg i landskapet. I bronsealderen 1000-2000 år seinare var her og eit varmt og tørt verlag. Menneska var blitt jordbrukarar. Dei reiste mektige gravhaugar over sine døde - minne som ennå er synlege mange stader på Jæren.

I jernalderen endra både klima og landskap seg. Fuktig og kjøleg klima fekk myrar og torv til å veksa. Fehaldet var viktig for folka her, og det opne beitelandskapet med lyng og gras dominerte jærlandskapet, slik det kom til å gjera like opp mot nyare tid.

Trea var borte, og steinen vart viktig - både som byggematerial til hus og til gjerde som kunne skilja åker og innmark frå utmark og beite. Og steingjerda markerte eigedomsgrensene mellom dei ulike gardane. Sjølv om minna etter mange av desse forhistoriske gardsanlegga er rydda bort av nyare tids jordbruksdrift, er Jæren den landsdelen med flest synlege spor etter denne perioden.

Eit omskapt kulturlandskap

I mange hundre år var Jærlandskapet dominert av bruntonane frå lyng og myr. Husa på gardane låg samla på haugar og små høgeddrag med sjølvdrenerande jord. Kring husa låg den dyrka jorda - i hovudsak åkerland. I åkrane var det store jordfaste steinar, og åkeren blei spadd for hand. Produktiviteten i det gamle spadebruket var likevel høg, og avkastninga kunne vera opp i 7 fyll. Hovudproduksjonen var korn, og Jæren selde korn til andre distrikt.

Få stader i Norge har kulturlandskapet blitt så grunnleggjande omskapt i løpet av dei siste to hundre åra som på Jæren.

I første halvdel av 1800-talet begynte endringane av den gamle gardsskipnaden. Gardane blei utskifta og det gamle teigblandingssystemet blei oppløyst. Dei enkelte brukarane fekk jorda si samla og ei omfattande nydyrking tok til. Utover 1800-talet tok og bøndene i bruk maskinar og nye driftsmåtar. I dag er Jæren grønt. I løpet av dei siste 150 åra har jærbuen tappa ut vatn og myrar, grøfta og brote opp stein, og skapt tusenvis av mål med nytt jordbruksland. Først med handemakt; spade, spett og steinbukk. I løpet av vel eit hundreår endra Jæren seg frå å vera eit tilbakeleggande jordbruksteknologisk område til å bli eit av dei mest intensive og mekaniserte jordbruksstroka i landet.

Jordbruksproduksjonen blei dessutan lagd om frå korn til mjølkeproduksjon og andre spesialiserte husdyrproduksjonar. Sidan 1950-talet vart nye vidder nydyrka ved hjelp av "Brøyten", den jærsk gravemaskinen. Utover 1900-talet kom dessutan kungjødsla i bruk og forvandla lyngmarka til grønkande kulturbeite.

Eit av dei mest karakteristiske elementa i jærlandskapet dei siste 150 åra er dei mange mil med steingardar som skilde dei ulike bruken frå kvarandre eller hegna om dei dyrka teigane.

I dag er også steingardane i ferd med å bli borte. I staden har me fått nye dominerande liner i landskapet: lange rekkjer av kvite plastpakka rundballar som vitnar om den nyaste teknologien innan grasproduksjon og forkonservering.

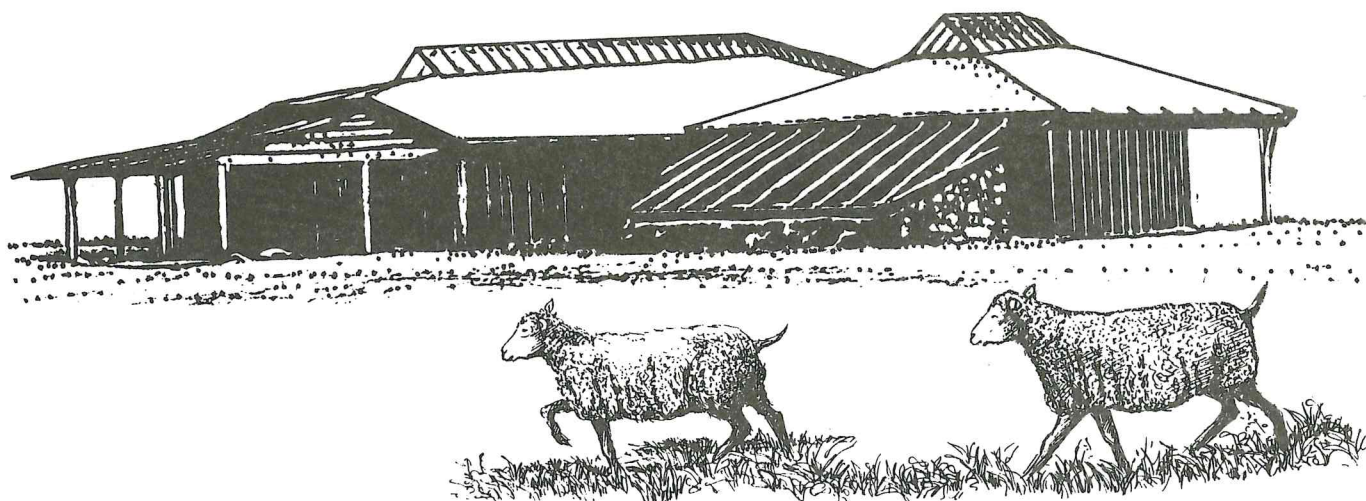
"Lommar" av gamle Jæren

Men i dette moderne jordbrukslandskapet kan me ennå finna "lommar" att av det gamle Jæren - område som av ulike grunnar har unngått grøfthing eller maskindyrking. Eitt av desse områda ligg på gardane Kvia og Audamotland, på Nærbø i Hå kommune. Med myr, skrint og steinute kulturbeite, restar av lyngmark og variert grasvegetasjon, er dette ei minning om det gamle jærlandskapet. Området ligg i tilknytning til det nye Jærmuseet som vart opna i 1995. I 1994 kjøpte staten inn dette området (på nærare 700 da) til kulturminne- og friluftsområde.

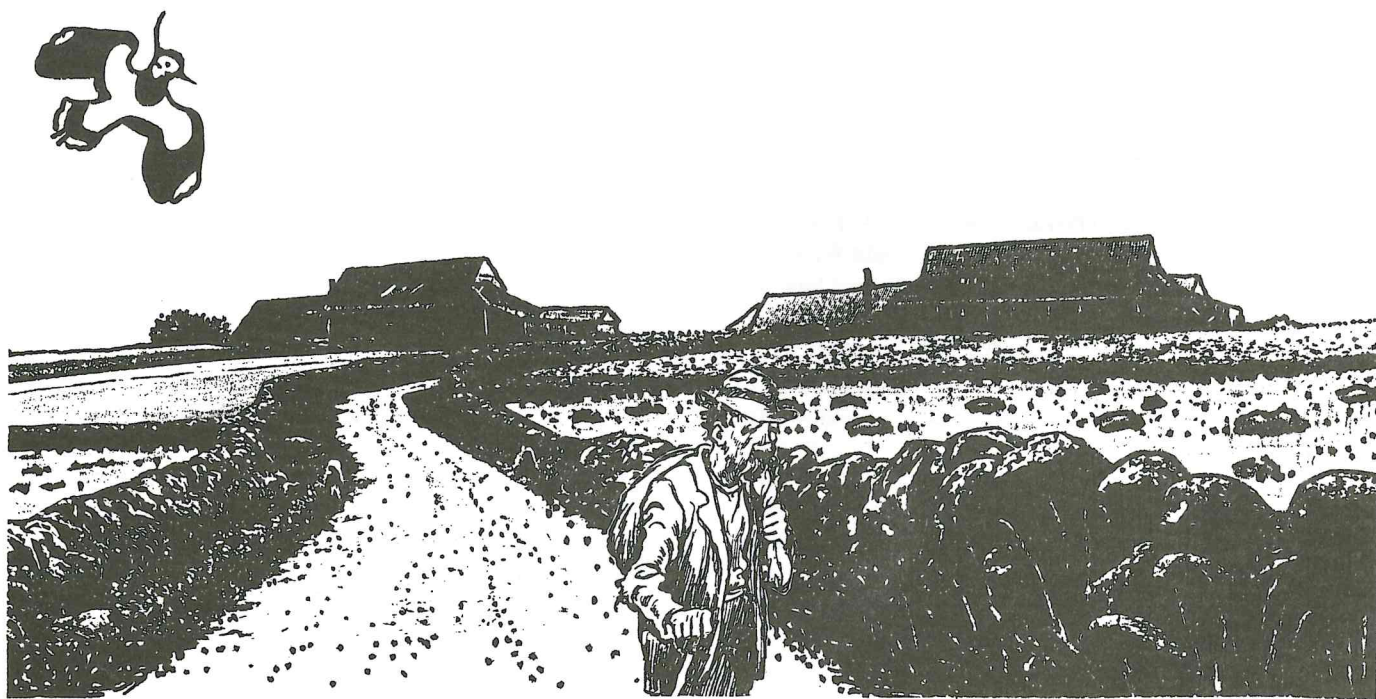
Her finn me og spor etter menneskleg aktivitet og jordbruksdrift gjennom fleire tusen år. Få stader har slikt spenn i synlege fornminne og kulturminne frå ulike tidsperiodar konsentrerte på eit forholdsvis avgrensa område - frå bronsealderhaugar, ringforma tunanlegg og tufter etter folkevandringsgardar. Gardfar og teigar frå folkevandringstid og mellomalder fortel at tidlegare tidars innmark har blitt utmark og kulturbeite i seinare tidsbolkar. Kryssande gardfar minner om at grensene mellom ulike bruk, og skilje mellom innmark og utmark, har endra seg over tid.

Strukturane etter den gamle jærgarden frå tida kring 1600 (då Audamotland vart busett på ny etter svartedauden) er framleis i store trekk intakt. Tunet på garden er frå slutten av 1700-talet og husa er under restaurering. Her skal Jærmuseet demonstera driftsmåtane i det gamle spadebruket. På nabogarden Kvia har Jærmuseet allereie eit anna gardsbruk på 55 da med heilårsdrift som viser husdyrhald og driftsmåtar på ein jærgard med utgangspunkt i 1950-åra.

På sikt håpar ein og å rekonstruera fleire av dei forhistoriske gardsanlegga og visa jordbruksdrift og dyrkingsmåtar gjennom fleire tusen år.

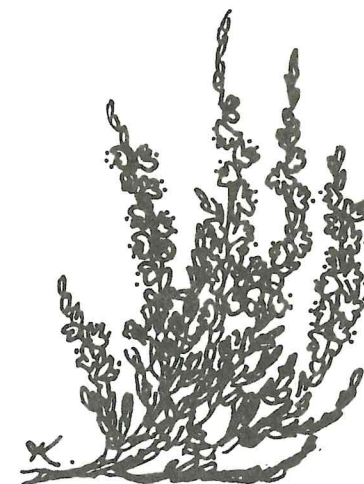
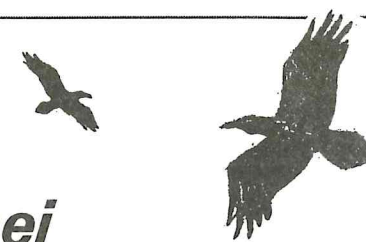
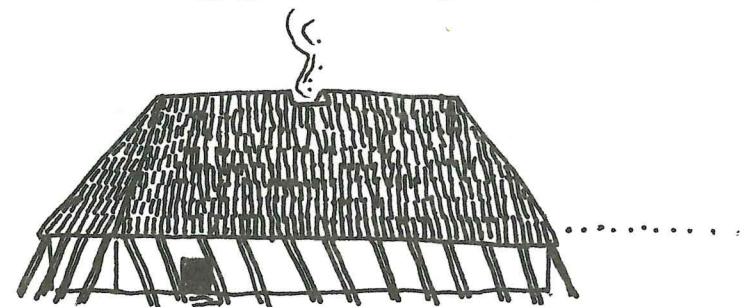
Nytt museumsbygg, Jærmuseet

Grødaland, Hå, Jæren

Marit S Vea

Vikinggård og lynghei

Vikinggården på Bukköy, Avaldsnes

Det lå et historisk sus over slettene på Avaldsnes allerede da Harald Hårfagre la kongesetet sitt på kong Augvalds gamle gård. Her har bodd folk i over 10.000 år, og de har satt spor etter seg i kulturlandskapet. På et ganske lite område rundt Avaldsnes har vi i dag fornminner og funn fra alle tidsepoker.

Like nedenfor middelalderkirken ligger den skogkledde Bukköy midt i Karmundet, eller Noredvegen som vore forfedre kalte denne skipsleia. Inne i skogen på Bukköy reises det nå en vikinggård med langhus og ledangsnaust, eng, åker og beite. Når gården står ferdig, skal den i hovedsak brukes som historisk leirskole for skolebarn. I sommermånedene vil gården være åpen for turister som enten kommer med båt, eller som ønsker å ta den 10 minutter lange spaserturen fra middelalderkirken og gjennom det historiske landskapet.

Det 23 meter lange langhuset står ferdig sommeren 1996. Ingeniør og arkitekt Jochen Komber har forsket fram rekonstruksjonsforslaget som er basert på den arkeologiske hustomten fra gården Oma i Rogaland. Huset stammer fra vikingtiden og i den tidsepoken ser vi sluttfasen av en arkitektonisk uttrycksform som nesten er enerådende i forhistorisk byggeskikk i den nordiske kulturkretsen, nemlig buede yttervegger.

Billedmessige framstillinger av forhistoriske bygninger, f eks Bayex-teppet og relikvieskrinet fra Cummin i Pomern, viser at bygningene ikke bare har buet mønekam, men også buede takflater. Denne takflaten er benyttet på vikinghuset på Bukköy som dermed mest av alt ligner et hvelvet skip.

Under byggingen er det lagt vekt på å nytte all kjent kunnskap om vikingtidshus. Det er ført nøyaktig protokoll for hvert steg i byggeprosessen, og selve oppføringen må sees på som ledd i et eksperimentet-arkeologisk forskningsprosjekt.

Høsten 1996 påbegynnes rekonstruksjon av det 32 meter lange leidangsnaustet som ble funnet under utgravinger i Rennesøy kommune i 1991. Leidangsnaustet skal stå ferdig sommeren 1997.

Fra storhav til lynghei

"Burmavegen" ble bygget av russiske krigsfanger under 2. verdenskrig. Vegen skjærer tvers over Karmøy, og brukes i dag til å formidle et tversnitt av det karmøyske kulturlandskapet.

På vestsida av Sør-Karmøy har kysten ingen skjærgård, og storhavet står rett på land. Her ligger et bredt belte av sndrik, lettbrukt jord med havneanlegg, strender og kulturminner fra både forhistorisk og historisk tid.

Fra kysten går vegen gjennom utmarka med steingarder og kjerreveier, opp i de høyereliggende lynghei- og myrområdene, før terrenget igjen skråner nedover et småkuppert landskap fram til de steinsatte stredene langs Karmsundet.

Karmøy er kjent for sine store lyngheier, og selv om 60 % av lyngheia på Karmøy ble tilplanta etter 2. verdenskrig, finner vi her fremdeles store sammenhengende lyngområder med rösslyng, klokkelyg og purpurlyng.

Kystlyngheia kjennetegnes av milde og snøfattige vintre, og definieres som skogsbar- udyrket og ugjødset barmark i kystnære områder under den klimatiske skogsgrensa. Denne naturtypen har i siste århundra hatt en markert tilbakegang i Europa, og er i dag borte fra store deler av det opprinnelige utbredelseområdet fra Nord-Spania til Norge.

Kystlyngheia er et av de eldste kulturlandskap vi har, og den er helt avhengig av beiting og brenning for å opprettholdes. Det aller meste av kystlyngheia er menneskeverk, dannet på en tid da jordbruket ekspanderte sterkt for rundt 2.500 år siden. Lyngen var bedre for det framrykkende husdyrholdet enn furu-eikeskogen. Vintertid kunne dyra overleve på vintergrønn lyng i de milde og snøfattige heiene ute langs kysten.

Kystlyngheia på Sør-Karmøy har særlige kvaliteter sammenlignet med andre lokaliteter på Sør-Vestlandet. I nordre del har vi store flate partier med innslag av myr, og det finnes store sammenhengende partier med en meget høy andel rösslyng. Heifloran er rik med 136 arter, og det finnes også betydelige innslag av skjeldne planter.

Kelvin Ekeland

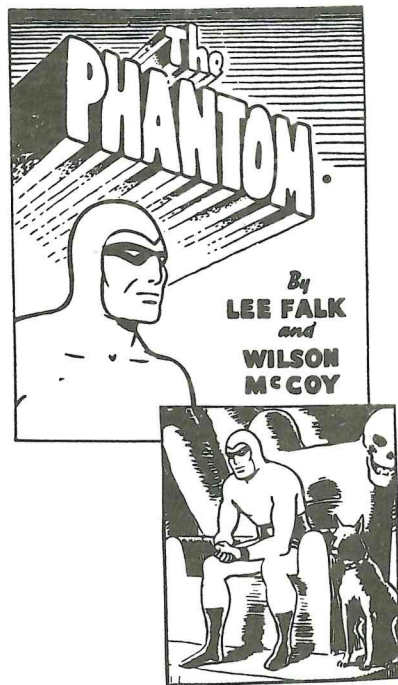
Fantomet - Musta Naamio - Den vandrande vålnaden

1536 - för tjugo generationer sedan - svor den förste Fantomen, som ende överlevande från ett piratdåd utanför Bengalis kust, följande ed vid kraniet till sin faders mördare:

Jag svär att ägna mitt liv åt att utrota alla former av brott, snikenhet och grymhet. Och må mina efterkommande föra mitt verk vidare.

Fyrahundra år senare beslöt den 24-årige journalisten Lee Falk från St Louis, Missouri, USA, sig för att berätta historien om Christopher "Kip" Walker, "den vandrande vålnaden", för en större publik. Idag, efter sextio år, läser minst 100 miljoner människor regelbundet fantomen-legenderna.

Fantomen som Konsum-agitator. Med hjälp av Handlar-Joe ska invånarna i en djungelby sätta upp en kooperativ handelsbod. Skumma skurkar försöker stoppa djungelns Konsum, men Fantomen sätter stopp för deras planer.

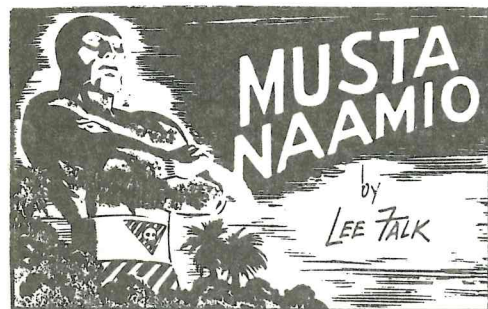

Invånarna i Bengali lockas till staten Rhodia som gruvarbetare. I Rhodia förtrycks de svarta av de vita. Likheten med Rhodesia är stor. Fantomen lierar sig med befrielseströrelsen - Castro-liknande, skäggiga män - och spränger gruvan i luften.

Fantomen från 1938 tecknad av Ray Moore.

Lee Falk har presenterat ett fascinerande mytiskt kulturlandskap. I seriedjungeln tror alla att Fantomen nu levtt i ett halvt millenium. Egentligen är det en dynasti där den svarta masken och de purpurfärgade trikåerna går i arv. Han (i något fall hon) residerar i Dödskallegrottan, som är belägen i Bandarernas territorium långt inne i De djupa skogarna. Utom familjen är det bara Guran, denna pygmestams hövding, som känner hemligheten.

Beskyllningen att Fantomen skulle vara imperialist är nonsens. Trots att de rört sig över hela världen har han och hans släkt har varit bofasta i Bengali i 460 år. De har levt i samklang med naturen och inte utnyttjat resurserna mer än för personligt bruk. De har varit aktiva kulturminnesvårdare och hela tiden försökt skydda djungeln och dess invånare mot utsugare. Ibland kan dock kolonialistiska tankegångar och rasistiska drag ha skönjts i krönikorna.

Under den senaste Fantomens tid har Bengali blivit en fri republik. Han har kämpat med de infödda mot vita förtryckare i grannlandet Rodia. Han är en miljökämpe med sympatier för Greenpeace. Han har hjälpt dr Axel bygga upp ett djungelsjukhus. Han har predikat solidaritet för Llongo, Mori, Oogan och Wambesi och infört konsumentkooperation i sin djungel. Han har gift sig och fått barn med sin älskade Diana, som han träffade under studieåren i USA. Han har varit hemmaman medan hon skött sitt arbete i FN.

Fantomens popularitet kan ligga i blandningen av äventyr, mystik, romantik och jordnärlighet. Djungelpatrullen, apposten, tam-tam-telegrafen, furstedömena i De dimmiga bergen, Eden med alla djur i fred med varann, där tigrar och lejon leker sida vid sida och livnär sig på fisk. Han har dessutom Devil, den tama vargen, och Hero, den fabulösa hästen.

Naturligtvis finns de som anser honom alltför osannolik. Inte direkt för hans mentala eller fysiska styrka som är enorm. Det är kostymen. Nog är det osannolikt att en karl går i samma trikåer i sextio år och dessutom aldrig tar dom av sig? När och hur pinkar Fantomen?

Konstnären Lasse Åberg har skaldat följande:

Ingen har sett Fantomen utan kläder klädd i pyjamas och stövlar av läder Han drar nog bort en rand där fram När han kissar bakom trädets stam

Fantomen lättar inte på kalsongen Nej, han håller värmen stängden Ibland tar han på sig ännu mer när Mr Walker sig till stan beger

Tecknarna har undan för undan avslöjat vardagsförhållanden. Den förste, Ray Moore, höll hårdast på Fantomens integritet. Wilson McCoy, som avlöste Moore under 1940-talet, lät läsarna komma hans person närmare. Sy Barry har sedan under sina närmare trettiofem år som fantomentecknare gjort läsekretsen till nästan medlemmar i fantomenfamiljen. Diverse tillfällighetstecknare har också gjort sitt till.

Från fjällko till skånegås Svenska lantraser

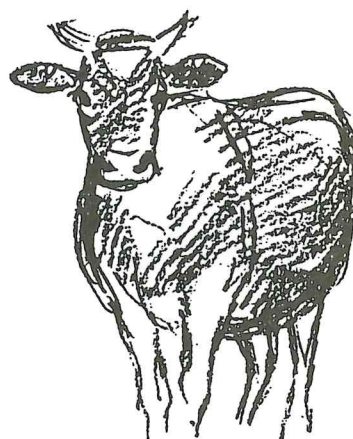
Text Kennet Johansson, foto Janne Jönsson, Kristianstads Läns Museer 1993. 56 s., 90:- SEK.

Denne bog er en fin og overskuelig præsentation af problematikken om gamle husdyrracer eller landracer, udgivet af Kristianstads Läns Museum. I indledningen citeres Håkan Hallander for, hvad landraser er: " .. en population av ett husdjurslag, som parar sig naturligt även om valet av hona och hana styrs av människan. Rasen skall ha funnits tillräckligt lång tid i ett område för att djuren skall ha hunnit anpassa sig till sin miljö. I miljön ingår påverkan från många faktorer, t.ex. klimat, jordmån, landskapsstruktur, vidare betesväxter, sjukdomar, skötsel och fodervanor samt brukarens önskemål om produkten."

Bogen er ment som en introduktion til problematikken om gamle husdyrracer, og er som sådan vellykket. Størstedelen af bogen er en præsentation af hvilke forskellige racer der findes bevaret i Sverige inden for de enkelte arter - lige fra hesten Gotlandsrusset over Linde-rødssvinet til Ölandske dværghøns, ja sågar den nordiske bi. Vi får en oversigt over historisk udvikling, særlige kendetegn og status over hvor mange der er bevaret. Skildringen er ledsaget af flotte farvefotos af stort set hver race.

Gennemgangen indrammes af generelle præsentationer af problematikken omkring hvad gamle husdyrracer er, og hvorfor vi skal bevare disse. Omkring det sidste spørgsmål skal igen citeres fra bogen: "lantraserna är en del av vårt kulturarv. Människor och djur har genom århundradena levt i nära samspel. Djuren har betytt mycket för vår överlevnad. Tack vare småbönder, som bott i isolerade bygder och brukat sin gård som förfäderna gjort i generationer, har lantraser överlevt flera jordbruks-rationaliseringar." Det lægger med andre ord op til spørgsmålet om biologisk mangfoldighed på dyreområdet som forklaringsfaktor. Selvsagt kan det ikke blive nogen tilbundsgående analyse af problematikken, men forfatteren kommer godt rundt om den. Kun få gange sidder man tilbage med spørgsmål som hvor stort et antal dyr er tilstrækkeligt for at sikre bevaringen, idet forfatteren enkelte steder nævner, at antallet er utilstrækkeligt.

Per Grau Møller

Mera betesdjur - økonomiska förutsättningar

Karl-Ivar Kumm har i dagarna kommit med två viktiga arbeten som behandlar förutsättningarna att bedriva mer kvalitetsinriktad hävd av odlingslandskap med betesdjur.

Det är konstaterat att betesdjuren i Sverige idag inte räcker för att hävda de nationellt sett värdefullaste naturbetesmarkerna. Brist på djur finns i 35 av kommunerna. I 93 kommuner kan de värdefullaste hagarna skötas men då får övriga betesmarker stå tillbaka. På Öland och Gotland där ca 40 % av de värdefullaste beteshagarna finns är situationen mycket prekär.

Mera betesdjur för landskapsvård, Sveriges Lantbruksuniversitet och Naturvårdsverket, 1996 och Ekonomiska förutsättningar för kvalitetsinriktad landskapsvård med betesdjur, Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Sveriges Lantbruksuniversitet, 1996 kan bli bra instrument för att återfå intresset för naturbete.

Det finns kalkyler som visar att extensivbete i många fall är ett bättre alternativ än intensiv drift på vall eller i stall. Med miljöstöd är hagmarksbete mycket intressant.

Nils Forshed har illustrerat den förra rapporten.

Västkantsbok på väg

VAR FINNS DE VÄRDEFULLA VÄGKANTERNA?

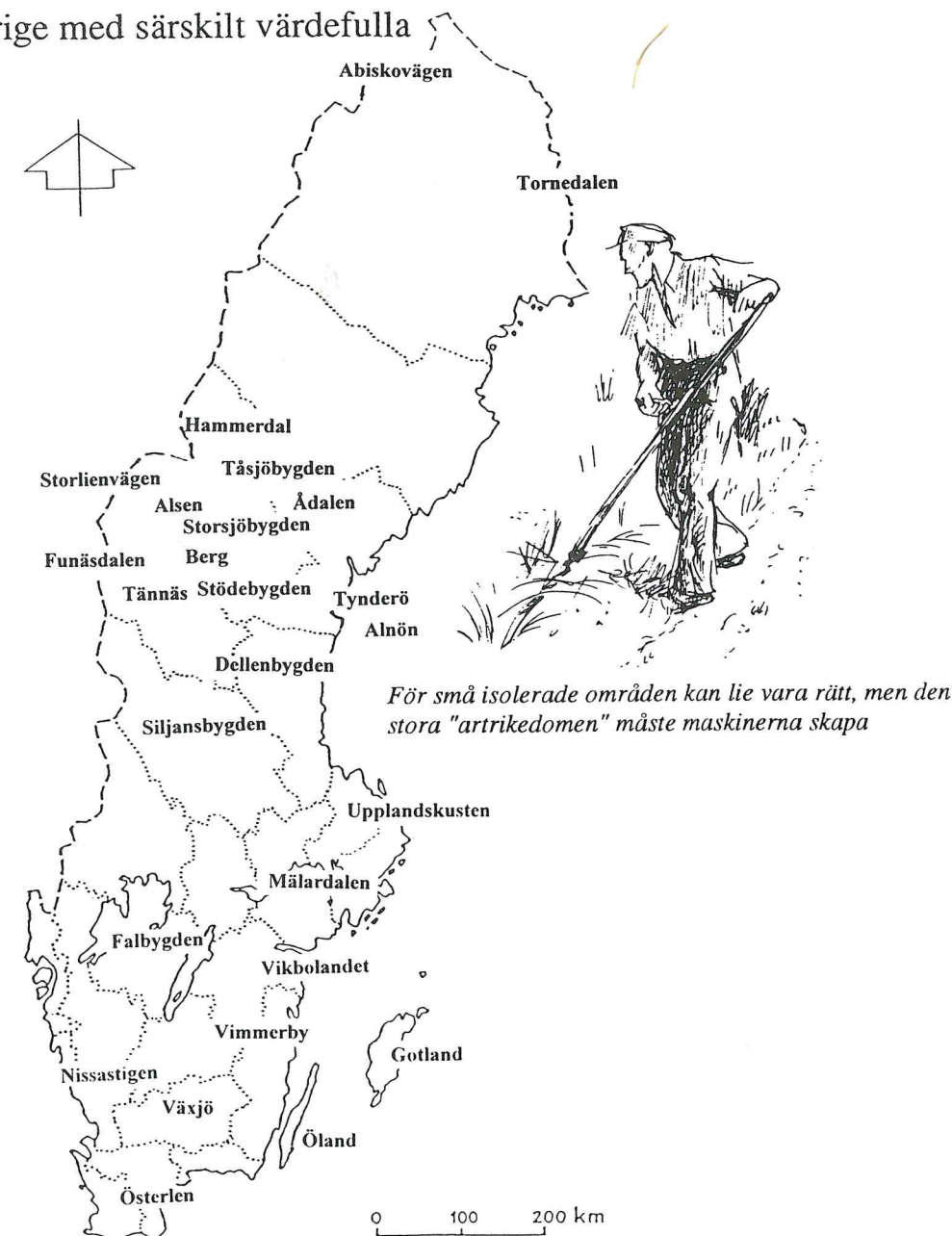
Ett urval områden i Sverige med särskilt värdefulla vägkanter.

En resa genom landet

En resa längs de värdefullaste vägarna från söder till norr kunde följa följande slingriga rutt: Först passeras Österlen med Brösarps backar och sandstäpperna längs Hanöbukten, därefter hela Öland och Gotland, sedan kulturbygder mellan Växjö och Vimmerby och Nissastigen över Hallands ljunghedar. Efter en tur genom Falbygden ut till Vikbolandet öster om Norrköping, styrs kosan genom Mälardalen mot norra Upplandskusten.

I Dalarna lockar Siljansbygden kring Orsa och Rättvik och uppåt Härjedalens högländ väntar Funäsdalen och Tännäs. I Hälsingland är huvudattraktionen Dellenbygden och i Medelpads inland Stödebygden.

Om man från Norge kommer Storlien vägen över Åre till Storsjöbygden och efter avstickare till Alsen och Berg far vidare norrut mot Hammerdal och Tåsjöbygden, kan man sedan följa niplandskapet i Ådalen från Ramsele och Näsåker ned till Sollefteå. Ute vid kusten vidtar så alla krokiga småvägar på Alnön, längs Höga kusten genom Nora och Nordingrå och ut mot Tynderö. Följ sedan norrlandskustens småvägar ända upp till Tornedalen, varefter odysseen lämpligen avslutas i Narvik efter en dag längs Abiskovägen.

Denna sida är hämtad ur *ARTRIKARE VÄGKANTER -PÅ VÄG MOT EN EKOLOGISK VÄGKANTSKÖTSEL* en skrift som Vägverket planerar. Artrikedomen har inventerats och här finns de bästa bitarna. LOMMEN ger verket en eloge för det arbete som görs för att få en angenäm vägmiljö och en rik biologisk mångfald i ett landskap där också de andra kulturvärdena uppmärksammas. Slättergubben är hämtad ur Vägverkets program för *Skötsel av vägkanter*. Det gavs ut redan 1994.

Annette Schou

Kulturmiljøet i landskabet

Nordisk handlingsplan for den 3. dimension i det nordiske miljøsamarbejde

Rigsfællesskaber siden vikingetiden

Et af de stærkeste bånd der knytter Nordens lande sammen er kulturhistorien, der bl.a. afspejler sig i traditioner for levevis og byggeskik, demokratiopfattelse og lokal medvirken, samt forholdet til natur- og kulturarv og den måde vi forvalter disse værdier.

Der har siden vikingetiden og helt op til vores tidsalder på skiftende tidspunkter været rigsfællesskaber mellem landene i Norden, og dette kulturhistoriske slægtskab har på forskellig vis præget de nordiske landes landskaber og byer. Norden er generelt karakteriseret ved en lav grad af urbanisering, og af at en meget stor del af befolkningen bor langs kysterne. Havet har således gennem årtusinder været de nordiske landes hovedfærdselsåre og et vigtigt næringsgrundlag, og det er nok i kystkulturen - med sin blandingsøkonomi baseret på handel og industri, fiskeri og jordbrug - at vi finder den største nordiske samhørighed. Men også jordbrugslandskabet er præget af den fælles historie, med - de ofte udskiftede - landsbyer i de mere frugtbare egne og i fjeldene. Den fælles historie afspejler sig også i byggeskikken, hvor materialerne i en stor del af Norden traditionelt har været træ, og i de skovfattige egne en kombination af træ, bindingsværk og tegl eller sten og tørv.

Nye udfordringer og vilkår

Kulturmiljøet er under bestandig forandring, hvor gammelt forsvinder og nyt kommer til, og det er hverken ønskeligt eller muligt at sætte tiden i stå. Men de seneste års udvikling har betydet, at der sker forandringer i landskabet i en fart og i et omfang, der ikke er set tidligere, og at uerstattelige kulturhistoriske værdier er gået tabt. Samtidig spiller kulturel og historisk identitet en stadig større rolle i befolkningerne i Norden, og kulturmiljøet er kommet på dagsordenen i europæisk og anden international sammenhæng. Denne udvikling giver nye udfordringer og vilkår for forvaltningen og formidlingen af den fysiske kulturarv. Den traditionelle punktvis og objektorienterede indsats må suppleres med en helhedsorienteret og integreret indsats for at sikre kulturmiljøet, hvor en bred vifte af virkemidler tages i brug. Det er nødvendigt at man forholder sig aktivt og offensivt til de forhold og den udvikling som har betydning for kulturmiljøet. Det gælder bl.a. de store strukturendringer i fiskeri- og jordbrugserhvervene, udviklingen indenfor den rekreative sektor, i transport og energisektorerne, og ikke mindst udviklingen på den internationale arena.

Kulturmiljøet i landskabet

Nordisk Ministerråds Embedsmandskomité for Miljøspørgsmål har derfor i *Den nordiske miljøstrategi 1996-2000*, prioriteret at der udarbejdes en nordisk handlingsplan for *den 3. dimension i miljøsamarbejdet - kulturmiljøet i landskabet*. Der foreligger nu et forslag, udarbejdet af en projektgruppe med repræsentanter fra de nordiske landes natur- og kulturmiljøforvaltninger, der skal drøftes i komitéen og ministerrådet. Handlingsplanforslaget peger på behovet for en indsats på følgende områder:

Den nordiske kystkultur, der er unik set i europæisk sammenhæng, er truet af krisen i de traditionelle kyst erhverv på den ene side, og det store rekreative pres på kysternes herlighedsværdier på den anden side. Kystkulturen er et forsømt emne både i den nationale bevaringspolitik, samt i den nationale og internationale kyst- og sektorpolitik, og der er behov for en fælles nordisk indsats for at sikre og videreudvikle den nordiske kystkulturs særlt og livskraft.

Turisme, trussel og tivolisering

Sektoransvar og en sektorovergribende miljøindsats er anerkendte principper i miljøpolitikken, men her står *den 3. dimension i sektoransvaret - kulturmiljøet* svagt. Forståelsen for den historiske dimension i samfundsudviklingen og miljøpolitikken foreslås styrket gennem det nordiske miljøsamarbejde.

Jordbrugslandskabets kulturværdier er stærkt truede af, på den ene side intensiveringen, der er med til at eliminere tusinde års landskabshistorie i nogle egne, og på den anden side nedlæggelse af bedrifter, afvandring og forfald i de ofte marginale jordbrugsområder i periferien. Der foreslås en fælles nordisk indsats, m.h.p. at sikre grundlaget for et helhedsorienteret syn på jordbrugslandskabets natur- og kulturmiljøværdier samt en bæredygtig udvikling i landdistrikterne.

Turisme og rekreation i kulturmiljøet kan være et økonomisk potentiale i bevaringspolitikken, men bestemt også en trussel i form af omfattende omdannelse og tivolisering. Nordens rolle i den internationale turistudvikling foreslås styrket gennem udvikling af fælles nordiske mål og strategier.

Fælles nordiske metoder foreslås

Arealplanlægningen har fået stigende betydning som instrument i den kvalitative forbedring af Nordens byer og landskaber, og som miljøpolitisk virkemiddel. Det foreslås at der afholdes et nordisk seminar hvor man diskuterer behovet for en *videreudvikling af planinstrumentet*.

Miljøkonsekvensvurderinger får en stigende betydning, men der er kun i meget begrænset omfang udviklet tilfredsstillende faglige metoder på kulturmiljøområdet, og det foreslås at der udvikles fælles nordiske metoder i håndtering af kulturmiljøet i planer og projekter på alle niveauer.

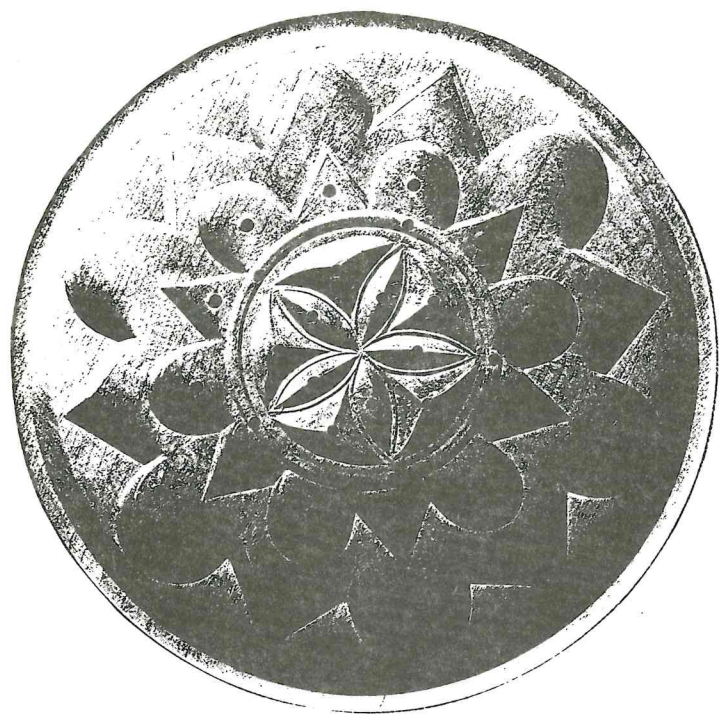
Internationaliseringen betyder bl.a. et stigende omfang af *transnationale planer og projekter*, hvor man arbejder i en skala, som de nordiske landes kulturmiljøforvaltninger ikke har tilstrækkelige erfaringer med og metoder til at håndtere. Det foreslås, at der udvikles fælles nordiske metoder til beskrivelse af kulturmiljøet i en skala der giver mening i international sammenhæng.

Kulturmiljøet er grænseoverskridende

Samfundsudviklingen betyder, at der stilles stadig nye krav til kulturmiljøforvaltningen, som ikke umiddelbart kan honoreres i de statslige, regionale og lokale kulturmiljøforvaltninger i Norden. Det foreslås derfor at der etableres en *nordisk videreuddannelse af kulturmiljøforvaltere*.

Ligesom den øvrige del af miljøet er miljøpolitikens 3. dimension - kulturmiljøet, et grænseoverskridende anliggende, som i stigende grad må håndteres i international sammenhæng. Der foreslås en styrkelse af *Nordens rolle i det internationale samarbejde* på kulturmiljøområdet, gennem bedre koordinering m.v.

Alla sinnens samlingsplats

I köken och matsalarna, där föds de nya idéerna, där smids de vilda planerna. Det är där sinnena förfinas. Handen, ögat, näsan, tungan, örat och hjärnan lär sig fungera tillsammans. Det är där de livsavgörande upptäckterna görs. Det är där samhället kan utvecklas åt rätt håll. Enkelhetens, ändamålsenlighetens och skönhetens gemenskap blir självklar.

Svenska hemslojdsföreningarnas riksförbund firade 1992 sitt 80-årsjubileum med en stor uppvisning på Liljevalchs konsthall. Utställningskommisarien Philippe Legros antydde i katalogförordet något som ledde till den redovisade slutsatsen.

Kökets, spisens och matens centrala roll i tillvaron understryks i Kokbok för öppna landskap (Carlsson, Hagman, Petersen; Bokslogen 1994).

Realism, skönhet, doft, kraft, poesi.

*Biffstek med lök, Entrecôte Café de Paris.
Får i kål, köttgrotta, köttsoffa med klomp,
levergryta, oxrullader.
Skånsk kalops,
Uppsalastuvning.*

*Äggost:
Fyra liter ekomjolk
Nio ägg
En deciliter vispgrädde
Fyra teskedar ättiksyra, 24 procent.*

*Äggostform i björk.
Håkan Apelryd, Bohuslän.*

Till äggost behövs en äggostform. Det finns formar av både trä och metall. De är försedda med hål i botten för att vasslan skall rinna av.

Vispa ihop ingredienserna i en kastrull som sätts på värme och långsamt får närma sig kokpunkten. Rör om under tiden. När rätt värme uppnåtts kommer vätskan att dela sig i massa och vassla. Dra kastrullen av värmen och låt massan samla sig. Ös med en hålslev upp den i äggostformen. Varva med lite socker mellan lagren.

Låt äggosten kallna och vält sedan upp den. Servera med sylt, helst av björnbär. Äggosten serverades i synnerhet förr även på smörgåsbordet eller till sill. I så fall undviker givetvis att söta.

Äggosten är södra Bohusläns landskapsrätt och ingick i gamla tider alltid i den förning som man hade med sig när man för på besök, i synnerhet vid årets och livets större fester.

Om molskost, som ersätter äggosten i norra Bohuslän, om småländsk ostkaka, brynost och alla rätter med nötkött och lamkött och det levande kulturlandskapet läser man i Kokbok för öppna landskap.

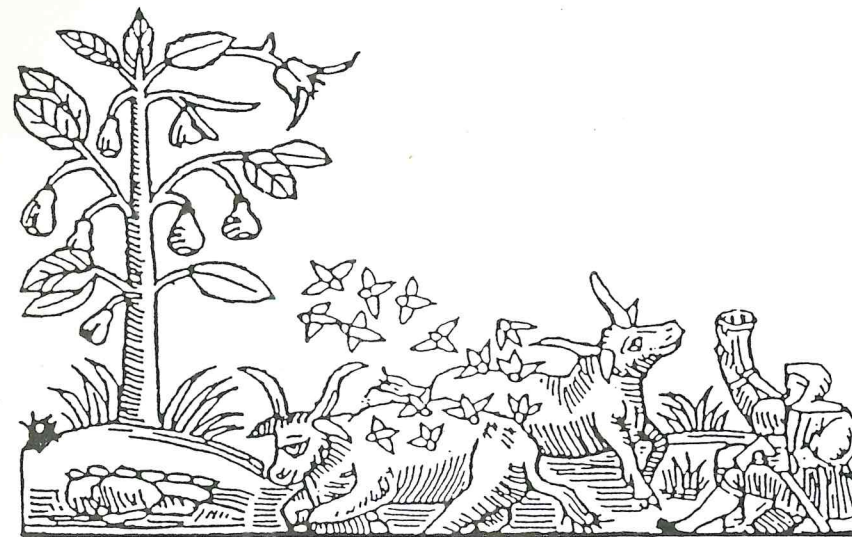
*Beställs från Tore Hagman, Box 12, S-447 21 VÅRGÅRDA.
Utställningskatalogen (nr 413), Slöjdsommar 92, kan finnas på
Liljevalchs, Box 27806, S-115 93 STOCKHOLM.*

Notera och kom ihåg!

GÅRDSGÅRDSSEMINARIUM vid
Julita Gård och Museer, 27-28/9 1996.
Utbildningsgruppen. Ingen kursavgift.
Kontakta Sten Hagander, 08-530 27000.

Trädgårdsturism

Tips från Gunilla Öquist, 0480-66610.
Enköpings parker. Info: 0171-25000.
Hägelby, Tumba. Info: 08-530 62400.
Växtriket, Nybro. Info: 0481-14990.
Torslunda, Färjestaden Inf: 0485-38024.
I Kajrup, Olofström. Info: 0454-42737.
I Andersson, Torsås. Inf: 0486-10463.
Daga Holst, Tollarp. Info: 044-310684.

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Förbundet för DIG!

Ett landskap, som präglas av människans verksamheter, är ett kulturlandskap. På isländska heter det "búsetuland-slag", det slags land där någon bosatt sig.

Nordiska förbundet för kulturlandskap ökar intresset för kulturlandskapet i Norden, breddar kunskapen om det och värnar värdefulla miljöer - vårt historiska arv; bebyggelse och odlingsminnen och alla djur och blomster, som odlingen bundit till landskapet.

Förbundet lämnar synpunkter på utredningar och lämnar förslag eller gör uttalanden i aktuella frågor m. m. Det arrangerar studieresor, seminarier, kurser och utställningar. Årsmötet hålls på olika ställen i Norden och kombineras med seminarium och exkursioner. Alla kan föra fram idéer och ta initiativ. I fullt medlemsskap ingår bl a prenumeration på medlemstidningen LOMMEN och årsskriften NORDISK BYGD.

Medlemsskap 1996 kostar 150 kronor/100 mark. Familjemedlemmar betalar 30 kronor/20 mark. Gör anmälan genom inbetalning på något av förbundets postgirokonton (se sid 28). Kom ihåg namn och adress. Ange dessutom gärna dina telefonnummer till arbete och bostad samt verksamhet och intressen.

Berätta för vänner och bekanta om vårt arbete.

Värva medlemmar!

LOMMEN, ISSN 1102-6553, är tidning för medlemmar i **NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP**. Förmedlas via prenumeration. Äldre tidningar säljs som lösnummer: Kr 20:-, Mk 15:-
Adress: c/o Hälsinglands Museum, Storgatan 31, S-82432 HUDIKSVALL.
Telefonnummer: 0650-196 12 eller 0650-978 04.
Bidrag till **LOMMEN** tas emot med glädje och tacksamhet.
Redaktör: Kelvin Ekeland

STYRELSEN tar emot idéer och svarar på frågor om förbundet. Det går bra att kontakta vem som helst. Den som har ordet "kontakt" efter sitt namn har dock som särskild uppgift att hålla det nationella medlemsregistret aktuellt.

ORDFÖRANDE
Lena Bergils, Eskilstuna museer,
S-631 86 ESKILSTUNA
Tel a 016-101368, b 0650-97804.

VICE ORDFÖRANDE
Marita Karlsson, kontakt Åland,
Landskapsstyrelsen, PB 60,
SF-22101 MARIEHAMN.
Tel a 928-25000, b 928-16887.

SEKRETERARE
Gunvor Gustafson,
Hälsinglands museum, Storgatan 31,
S-824 30 HUDIKSVALL.
Tel a 0650-19612, b 0653-77052.

KASSÖR
Per Grau Möller, kontakt, Egevej 1,
Nr. Lyndelse, DK-5792 ÅRSLEV.
Tel a 66 158600, b 65 902240.

Kurt Borella, Tornebergsgårds vej 5,
DK-3400 HILLERØD
Tel a 42 188066, b 48 174181

Liisa Eerikäinen, Museiverket,
PB 187, SF-00171 HELSINGFORS.
Tel a 90-4050200, b 90-791754

Mats G Nettelbladt, Småtindvegen 1B
N-8007 BODØ.
Tel a 755 31573, b 755 27317.

Maria Nyman-Nilsson, kontakt,
Fredriksdals friluftsmuseum
S-254 37 HELSINGBORG
Tel a 042-105981, b 042-95942.

Geir Sør-Reime, kontakt, Salvåge-
gata 9, N-4006 STAVANGER.
Tel a 51 516858, b 51 534802.

Styrelsens kontakt på Island är
Birgitta Spur, Sigurjón Olafsson
Museum, Laugarnestanga 70,
IS-105 REYKJAVIK. Tel 55 32906.